

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

КОЦЮРУБА МИКОЛА ІВАНОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри

д.і.н., професор

.....Темірова Н.Р.

« ____ » _____ 2023 р.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНІ
ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ**

Спеціальність 032. Історія та археологія

Магістерська робота

Науковий керівник:

Пятницькова І.В., доцент кафедри
історії України та спеціальних галузей
історичної науки, к.і.н., доцент

Оцінка: ____ / ____ / ____

Голова ЕК:

д.і.н., проф. Степанчук Ю.С.

Вінниця – 2023

Коцюруба М.І. Організаційно-структурні особливості Української повстанської армії

Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Публічна історія». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2023.

У кваліфікаційній роботі на основі аналізу джерел та літератури відтворено організаційну структуру Української повстанської армії. Висвітлено історіографічну дискусію щодо виникнення УПА. Проаналізовано ідеологічну основу діяльності війська. Охарактеризовано його організаційну та територіальну структуру. Проаналізовано особливості командних органів та формування старшинського складу УПА. Окрема увага у роботі приділена військовій тактиці УПА та особливостям її застосування.

Ключові слова: Українська повстанська армія, організаційна структура, стратегія боротьби.

77 с., дод. 5. Бібліограф.: 91 найм.

Kotsiuruba M.I. Organizational and structural peculiarities of the Ukrainian Insurgent Army

Specialty 032 «History and Archaeology», EP «Public History». Vasyl' Stus DonNU, Vinnytsia, 2023.

In the qualifying work, based on the analysis of sources and literature, the organizational structure of the Ukrainian insurgent army is reproduced. The historiographical discussion regarding the emergence of the UPA is highlighted. The ideological basis of the army's activity is analyzed. Its organizational and territorial structure is characterized. Peculiarities of command bodies and the formation of senior staff of the UPA were analyzed. Special attention in the work is paid to the military tactics of the UPA and the peculiarities of its application.

Keywords: Ukrainian insurgent army, organizational structure, strategy of struggle.

77 p. add. 5. Bibliography: 91 items.

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Історіографія.....	8
1.2. Джерельна база.....	15
1.3. Методологічна основа.....	18
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ.....	21
2.1. Організація українських націоналістів у витоків УПА.....	21
2.2. Роль Поліської Січі в створенні УПА.....	26
2.3. Ідеологічна основа Української повстанської армії.....	31
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА.....	37
3.1. Соціальний та національний склад війська.....	37
3.2. Організаційна та територіальна структура.....	43
3.3. Командні органи та формування старшинського складу.....	48
РОЗДІЛ 4. ВІЙСЬКОВА ТАКТИКА УПА.....	58
4.1. Стратегія УПА в боях та операціях.....	58
4.2. Роль інновацій в успіхах УПА.....	66
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	78
ДОДАТКИ.....	87

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВО – військова округа

ГВШ – Головний військовий штаб

НАН України – Національна академія наук України

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУН (СД) – Служба Безпеки Організації українських націоналістів

ОУН-Б – Організація українських націоналістів на чолі з С. Бандерою

ОУН-М – Організація українських націоналістів на чолі з А. Мельником

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних республік

США – Сполучені Штати Америки

УГА – Українська Галицька армія

УНР – Українська Народна республіка

УНРА – Українська народна революційна армія

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Соціалістична Радянська республіка

УЧХ – Український Червоний Хрест

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Українська повстанська армія була одним з найбільш відомих національних збройних формувань новітньої історії. Вона відіграла важливу роль у боротьбі за українську державність в часи Другої світової війни та перші повоєнні роки. Члени УПА билися з усіма противниками створення самостійної України. Вони брали участь в антинацистському русі Опору і завдавали шкоди німецькій окупаційній владі. Діячі УПА протистояли польському визвольному рухові, що не бажав визнавати західноукраїнські землі етнічними територіями нашого народу. Третім фронтом УПА був радянський. Його члени намагалися подолати встановлення влади СРСР на українських землях. Відповідно, вивчення формування, особливостей організації та діяльності УПА дозволить краще зрозуміти роль вказаного військового формування в процесі боротьби українського народу за власну державність.

Крім того, в Україні аж до кінця 80-х рр. ХХ ст. питання діяльності УПА подавалося лише через призму радянської ідеології. Тобто висвітлювалася Українська повстанська армія в контексті зрадництва та бандитизму. Хоча вітчизняна історіографія вже понад 30 років представляє історію УПА в різних боків у контексті їхньої ролі в національно-визвольному русі, певні аспекти теми продовжують залишатися дискусійними і актуальними з наукової точки зору. Особливої ролі надувають питання ранньої історії УПА, процесу формування та витоків вказаного збройного формування тощо. Все це робить означену тему актуальною.

Тема також є достатньо обговорюваною в сучасному суспільстві. На сьогоднішній день, коли авторитет українського війська та військових загалом є дуже високий в суспільстві існує потреба вивчення традицій та національних особливостей організації військової справи українців. Багато сучасних

українських підрозділів через назви та ідеологічні установки асоціюють себе з представниками УПА, позиціонуються як їхні нащадки. З цієї точки зору вивчення особливостей функціонування Української повстанської армії має вагомому суспільну актуальність.

Об'єктом дослідження виступає Українська повстанська армія в контексті історії українського війська.

Предметом дослідження є організаційно-структурні особливості Української повстанської армії.

Метою роботи є дослідження організаційно-структурних особливостей Української повстанської армії.

Визначена мета передбачає виконання наступних **завдань**:

- Проаналізувати історіографічну та джерельну базу.
- Сформувати власну теоретико-методологічну основу дослідження.
- Простежити історичні основи та передумови створення Української повстанської армії.
- Дослідити особливості організаційної структури УПА.
- Виявити тактичні інновації Української повстанської армії.
- Визначити роль підрозділів УПА в загальній боротьбі українського народу за власну державність в 40-50-х рр. ХХ ст.

Хронологічні рамки дослідження. Дослідження обмежене діяльністю Української повстанської армії як військово-політичної організації. Відповідно, нижньою межею встановлено 1942 р., тобто час коли починається формування перших загонів УПА. Більш точно встановити дату зародження військового формування фактично неможливо, хоча офіційно нею вважається 14 жовтня вказаного року. Верхньою ж межею визначено кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст. Зокрема, останній бій УПА який відбувся 14 квітня 1960 р. в Тернопільській області.

Територіальними межами дослідження визначаються землі активної діяльності Української повстанської армії. Так, УПА-Північ діяли на території Волинської, Рівненської, частина Житомирської та Київської областей, УПА-

Захід охоплювали Дрогобицьку, Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську (Станславську) та частини Закарпатської і Чернівецької областей, а також Перемищину, Холмщину, Лемківщину та Надсяння, УПА-Південь організували роботу в окремих районах Вінницької і Хмельницької областей, УПА-Схід – частині Київської і Чернігівської областей.

Наукова новизна роботи полягає в системному аналізі організаційної структури УПА, визначенні історіографічної та джерельної бази для вивчення проблеми, виявленні її найбільш досліджених аспектів та тих що потребують подальшої науково-дослідницької роботи.

Науково-практична значущість дослідження полягає в можливості використання результатів дослідження для розширення знань про УПА та популяризацію її діяльності серед широких верств населення. Матеріали роботи можуть стати додатковою інформацією при вивченні історії України та процесу боротьби нашого народу за власну державність учнями та студентами.

Апробація результатів дослідження. За результатами дослідження було опубліковано дві статті у «Віснику студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса»: «Українські військові формування у Другій світовій війні» (Том 1 № 15 (2023), С.46-49); «Соціальний та національний склад Української Повстанської Армії» (Том 2 № 16 (2023), С. 59 – 62). Також було взято участь у V Міжнародній науковій конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2023: історія та міжнародні відносини в інформаційному протистоянні» (Вінниця, ДонНУ імені Василя Стуса, 4 травня 2023 р.) з доповіддю «Засадничі принципи військово-політичної діяльності військ УПА» за результатами якої були опубліковані тези у збірнику конференції.

Структура роботи. Робота складається з вступу, чотирьох розділів, які поділені на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг роботи 91 сторінка, з них основного тексту – 77. Під час виконання дослідження було використано 91 позиції джерел та літератури, з них – 38 джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Українська повстанська армія є предметом вивчення багатьох істориків різних держав та ідеологічних орієнтирів. Дослідження проблеми часто стикалося з певними світоглядними установками авторів і були досить тенденційними. Це створює умови для поділу всієї історіографії даного дослідження на кілька груп. До першої з них відносимо радянську історіографію 40-80-х рр. ХХ ст., яка з точки зору власної ідеології пояснювала діяльність та організаційно-структурні форми Української повстанської армії. До другої групи відноситься діаспорна історична наука того ж часу, що представлена працями переважно колишніх учасників визвольного боротьби нашого народу в роки Другої світової війни. Це, відповідно, накладало певні особливості на висвітлення проблеми. До третьої групи відноситься сучасна українська історіографія з 90-х рр. ХХ ст. Вона, спираючись на значно ширшу джерельну базу, більш ретельно вивчає УПА. У роботі також проаналізована зарубіжна історіографія проблеми. Зокрема, наукові праці польських, американських дослідників.

Загальним завданням радянської історіографії було не об'єктивне відтворення історичних подій, а підтвердження та обґрунтування необхідності фізичного знищення Української повстанської армії. Всі праці, що виходили в СРСР з даної теми несли яскраво виражений пропагандистський характер. Вони відображали діяльність УПА як бандитських чи пронацистських груп, що завдавали шкоди місцевому населенню. Крім того, в роботах радянських авторів переважно висвітлювалися моменти боротьби УПА з НКВС. При цьому, зовсім замовчувалися факти боротьби з нацистським режимом.

Зокрема подібні ідеї представлені в статті В. Замлинського. Вони стосуються саме часу Другої світової війни на Волині [24].

Уже в назвах багатьох радянських авторів містилися підтвердження їхньої необ'єктивності по відношенню до УПА та загалом українського визвольного руху. З метою його остаточної дискредитації у 60-80-х рр. ХХ ст. друкуються праці К. Дмитрука «Приречені. Буржуазні націоналісти та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції» [48], П. Карпова та В. Степового «У кублі зрадників» [27], Ю. Омельчука «Недолюдки (злочини українських буржуазних націоналістів на Рівненщині у війну)» [56].

Виділяється серед інших робіт праця В. Давиденка «Українська повстанча армія»: шлях ганьби і злочинів», опублікована вже в 1989 р. [15]. Вона стала першою роботою, яка присвячена виключно діяльності та організації УПА, що була створена в радянській історіографії. При цьому, висвітлення подій та явищ відбувається однобічно, з точки зору панівної ідеології. Вже з самої назви очевидно, що автор готовий називати діячів УПА виключно зрадниками своєї Батьківщини і показувати негативні аспекти їхньої діяльності. Однак, у праці з'являються достатньо цікаві висновки стосовно боротьби УПА з радянськими партизанами, Червоною армією та НКВС.

Паралельно з цим, за межами українських земель активно розвивалася діаспорна історіографія. До неї належало багато учасників визвольного руху часів Другої світової війни, які прагнули описати та дослідити минулі події, визначити причини поразки тощо. Їхня риторика була прямо протилежною до радянської. Вони зосереджували увагу на перемогах і здобутках Української повстанської армії, героїзували її членів і намагалися оминати негативні аспекти. Разом з тим, основними джерелами подібних досліджень ставали свідчення очевидців або ж документи, вивезені емігрантами закордон. Вони не давали повної картини тогочасних подій і сприяли поверхневому висвітленню проблеми.

Перше осмислення становлення та діяльності УПА відбувається вже наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. У даному контексті достатньо вагомою є праця О. Шуляка. Автор намагається дати відповідь на питання створення Української повстанської армії, її організаційних форм, методів та тактики боротьби тощо. У роки Другої світової війни О. Шуляк був ад'ютантом отамана Бульби-Боровця, а потім членом похідних груп УПА. Його праця знаходиться на межі між спогадами та історіографією, бо є одночасно й відображенням свідчень очевидця й одним з перших аналітичних осмислень подій. Автор посилається на доступні йому джерела, зокрема публіцистику, для того, щоб обґрунтувати свої висновки. Проте, загалом його робота є достатньо тенденційною, направленою на висвітлення позитивних рис УПА. Паралельно з цим, він достатньо негативно ставить до окремих лідерів повстанського руху, які на його думку й призвели до його поразки [81].

Крім того, П. Мірчук видав достатньо ґрунтовну працю присвячену діяльності Української повстанської армії в 1942-1952 рр. у 1953 р. Вона позиціонує себе перш за все як наукове осмислення УПА. Його робота є глибоко тенденційною і присвячена священній боротьбі українського народу. Однак, у даній праці П. Мірчука зосереджено велику кількість свідчень про особливості діяльності націоналістичного підпілля, що спираються на враження та джерела сучасників подій. Автор також приділив велику увагу організаційному оформленню УПА, його структурі та особливостям діяльності, тактики боротьби з нацистами та радянськими військами, описував проблеми забезпечення, боєздатності вказаних загонів тощо [47].

У 60-80-х рр. ХХ ст. висвітлення становлення та діяльності Української повстанської армії продовжилося. Зокрема, Р. Рахманний опублікував працю присвячену діяльності УПА, де зупинився на дослідженні витоків даного військового утворення, описі мети, завдань та основних методів повстанського руху в часи Другої світової війни [67]. Переважна більшість авторів даного періоду продовжують спиратися на власні спогади про діяльність УПА. Серед

них найбільш ґрунтовними є висновки В. Яшана [84], М. Лебідя [38], М. Чарторийського [79] та ін.

Найбільший пласт наукових праць з теми припадає на сучасну українську історіографію. З початку 90-х рр. ХХ ст. вона поклала на себе зобов'язання розширити уявлення про УПА, ввести до наукового обігу якнайбільше раніше невідомих джерел, проаналізувати різні аспекти діяльності вказаної військово-політичної організації. Однак, багато праць створених на початку 90-х рр. ХХ ст. були фактографічними і поверхневими. Вони були покликані відповісти на запит суспільства та наукової спільноти про існування УПА. Зокрема, цікавою в даному контексті є стаття М. Коваля «ОУН-УПА: між «третім рейхом» і сталінським тоталітаризмом» опублікована в Українському історичному журналі у 1994 р. Автор роботи наголосив, що питання залишається заідеологізованим в Україні, а його висвітлення без упередження є достатньо складним. Разом з тим, він пропонує документи та матеріали для кращого розуміння істориками та всіма зацікавленими описуваних питань [35].

Одним з перших в незалежній Україні діяльність УПА почав вивчати Ю. Киричук. Його праця «Історія УПА» побачила світ в 1991 р. Це була невелика аналітична робота, що розкривала роль національного руху під, відмінним від радянського бачення, кутом зору [32]. Дослідник працював над вивчення історії визвольної боротьби українського народу протягом всього життя і своєрідним підсумком його діяльності стала видана вже після його смерті монографія «Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика», опублікована в 2003 р. У ній представлено цілісну картину діяльності націоналістичного підпілля в роки Другої світової війни, проаналізовано його становище в різних регіонах та боротьбу з усіма противниками української незалежності. Автор достатньо уваги приділив і питанням організаційно-структурного оформлення УПА, розвитку її тактики та основних завдань [33].

У вересні 1997 р. при Інституті історії України НАНУ було створено комісію з підготовки історичної довідки про діяльність УПА. До складу дослідницької групи увійшли С. Кульчицький, А. Кентій, О. Лисенко, В. Сергійчук та ін. Всі вони працювали над різними аспектами діяльності вказаних націоналістичних організацій і в результаті у 2000 р. опублікували узагальнену роботу «Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка», яка стала першим варіантом результатів обговорення [65]. Робота над написанням довідки продовжилася й в наступні роки. Було введено до робочого складу групи нових істориків, серед них І. Патриляк, В. Дзюбак, І. Ільюшин, Г. Касьянов та ін. Логічного завершення проект так і не отримав, проте стимулював активізацію досліджень історії визвольного руху на українських землях в ХХ ст. У період 1998-2004 рр., за підрахунками дослідника національно-визвольного руху на Волині в часи Другої світової війни О. Ленартовича, інститут історії України НАНУ надрукував 27 книг з даної тематики загальним обсягом 5723 сторінки [41, с. 22-23].

Важливу роль у висвітленні діяльності націоналістичного підпілля відіграв А. Кетній. Його перші праці з досліджуваної тематики почали виходити наприкінці 1990-х рр. Серед них ключову роль відіграла робота «Українська повстанська армія у 1942-1943 рр.». У ній на підставі великого комплексу архівних матеріалів ученими було проаналізовано історію створення, діяльності, ідеологію УПА. Автор дослідив також бойові дії Української повстанської армії від часу активізації перших боїв ОУН (СД) восени 1942 р. і до кінця 1943 р., коли діяльність УПА поширилася за межі північно-західного регіону України. Велику роль він відводить саме діяльності УПА на території Волині, де відбувається зародження й найбільша активізація руху [29].

Продовження науковий студій з історії українського визвольного руху та їх логічним підсумком в дослідницькій діяльності А. Кентія стала велика двотомна монографія «Збройний чин Українських Націоналістів. 1920-1956: історико-архівні нариси» [28]. Робота спирається на величезний комплекс

маловідомих в науковому колі архівних історичних джерел й стала одним з перших великих узагальнень стосовно розвитку українських націоналістів в різних організаційних формах та методах боротьби від самого зародження до фактичного припинення діяльності на українських територіях.

У 2007 р. було опубліковано роботу Д. Веденєєва та Г. Биструхіна, яка присвячена питанням розвідки УПА. Для даного дослідження праця цікава висвітленням джерельної бази та представленням загального аналізу процесу створення спеціальних підрозділів Української повстанської армії, що були направлені на розвідувальну, контррозвідувальну, оперативно-бойову діяльність тощо. Висновки авторів є достатньо ґрунтовними, спираються на велику кількість архівних джерел. Крім того, у книзі надаються аналіз відносин між вказаними розвідувальними підрозділами та іншими структурними одиницями УПА [11].

Вагому роль відіграє й колективна монографія «Українська Повстанська Армія. Історія нескорених» під загальною редакцією В. В'ятровича, опублікована Центром досліджень визвольного руху. У книзі представлено узагальнене уявлення про УПА. Вона ґрунтується на матеріалах центральних архівів України. У контексті даного дослідження праця цікава з огляду на висвітлення питань формування, організаційної структури, тактики вказаного військового об'єднання [9].

Важливу роль у вивченні Української повстанської армії відіграв І. Патриляк. Серед останніх його монографій, праця «Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939-1960 рр.)» опублікована в 2020 р., яка присвячена комплексному дослідженню УПА та ОУН, їхніх взаємозв'язків, у тому числі й у плані організації та структури. Висвітлюються також питання виникнення та становлення УПА, тактика боротьби з різними противниками в роки Другої світової війни та одразу по її завершенні [60].

Цікавою з точки зору історіографії проблеми є В. Ніковського «Підпілля ОУН(б) у Донбасі», де вагому роль присвячено розгортанню формування підрозділів УПА на території Східної України. Праця показує, що українських

національний рух Опору в часи Другої світової війни не був регіональним. Крім того, населення рішуче готувалося й до протистояння з СРСР [54].

Досліджуються питання діяльності УПА і в польській історіографії. Це пов'язано з особливостями подій у західноукраїнських землях в часи Другої світової війни, особливо на Волині в 1943-1944 рр. Українська повстанська армія вивчається переважно в контексті українсько-польського конфлікту. Зокрема, у подібному руслі написана праця Т. Ольшанського [88]. Відносини між Армією Крайовою та УПА розглядалися і в працях Г. Мотики [87]. При цьому, остання авторка, була достатньо об'єктивною у висвітленні протистояння і спиралася на різні групи історичних джерел. Це дозволило показати як негативні, так і позитивні сторони обох учасників конфлікту на Волині. Переважна ж більшість польських праць є достатньо тенденційними і направлені на висвітлення злочинів УПА по відношенню до місцевого польського населення.

Серед представників інших національних історіографії достатньо відомою є праця Дж. Армстронга «Український націоналізм 1939-1945», де проаналізовано діяльність різних організаційних форм визвольного руху нашого народу в часи Другої світової війни. Представлено в аналізі й УПА як військово-політичну силу. Автор наляє перевагу дослідженню ідеологічних засад існування УПА, однак його висновки мають важливу роль для розуміння особливостей становлення вказаного військового формування [85]. Ще одним ученим, що досліджував УПА в США був А. Рудлінг. Він зупинився на вивченні тактики бойових дій УПА та ОУН [89].

Таким чином, історіографія становлення та організаційної структури УПА є достатньо різноманітною. Вона насичена достатньо тенденційними працями, висновки яких потребують переосмислення з огляду на сучасні методологічні здобутки та наявну джерельну базу. Крім того, сучасна українська історіографія напрацювала велику кількість розрізнених робіт, що потребують узагальнення. А також, в історіографії порівняно невелику роль

відіграє саме вивчення організаційних форм, структури, тактики УПА, автори переважно зосереджуються на її діяльності.

1.2. Джерельна база

Відносно поставлених мети та завдань дослідження його джерельна база поділяється на кілька груп. До першої з них належать документи УПА. Їх величезний комплекс було опубліковано в рамках збірника «Літопис УПА». Це багатотомне видання документів та матеріалів з історії Української повстанської армії, що було започатковане в Канаді в 1976 р. Ініціаторами створення збірника були колишні члени УПА, які проживали в США та Канаді, а також історики української діаспори Є. Штендера, П. Потічний, Т. Гунчак та ін. З 1995 р. паралельно з основною серією видань документів та матеріалів, що перебували закордоном, починають друкуватися ще три серії у Києві. Це стало можливим в результаті співпраці членів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Державного комітету архівів України, Центрального державного архіву громадських об'єднань та Галузевого архіву Служби безпеки України. Загалом надруковано 138 томів документів, спогадів учасників підпілля, довідкових матеріалів, досліджень [61, с. 241-242]. Відповідно, під час аналізу основна маса історичних джерел взята саме з цього видання.

Організаційно-розпорядчі та звітні документи УПА дозволяють найкраще уявити особливості структури, способів управління, взаємозв'язків між окремими групами вказаного військово-політичного формування. До організаційно-розпорядчих відносяться інструкції, накази, розпорядження тощо, а до звітних – звіти, листи, інформаційні довідки, списки та реєстри. Такі джерела дають уявлення про форми і методи діяльності української повстанської армії. Подібні документи мали практичне призначення в УПА і слугували для внутрішньої роботи, а тому не мали на меті викривлення

особливостей структури та організації національного війська. Разом з тим, варто враховувати, що взята для дослідження група джерел вже є певною вибіркою, яка зроблена укладачами «Літопису УПА» [44].

Програмні документи та заклики УПА відігравали важливу роль для організації національного війська і містять вагомую інформацію про особливості взаємин між окремими групами Української повстанської армії [64]. Тут же надаються данні й про ідеологію руху, особливості визвольної боротьби тощо. При їхньому аналізі варто враховувати, що програмові документи найчастіше відображають не реальний, а бажаний стан речей. Саме тому їх було порівняно з іншими джерелами для відтворення об'єктивної картини організаційної структури УПА.

До другої групи джерел відносяться документи радянської влади, що стосувалися боротьби з представниками націоналістичного підпілля у всіх його проявах в 1943-1959 рр. Серед них звіти, довідки, інформаційні записки, донесення тощо, які стосуються діяльності УПА. Вони дозволяють зіставити дані про методи, форми та масштаби протистояння з іншої точки зору, з позиції радянських спецслужб. Разом з тим, радянські спецслужби аналізуючи стан боротьби з УПА надавали вагомі свідчення про тактику, особливості організації, взаємини між окремими підрозділами вказаного військового формування тощо [43].

Доповнюють картину джерела німецького походження про боротьбу з українським національно-визвольним рухом в часи Другої світової війни. Німецькі матеріали містять окремі свідчення про масштаби та методи національно-визвольного руху. Вони, достатньо схожі на матеріали, які подаються радянськими спецслужбами. У звітних та розпорядчих документах містяться свідчення про особливості діяльності УПА, її організаційні форми, методи та тактику боротьби з нацистами [45]. Подібні джерела містять достатньо високий ступінь суб'єктивності, однак дозволяють поглянути на проблему з іншої сторони, яка була учасником подій, але ставилася до УПА вороже.

Велику групу джерел становлять джерела особового походження. Це спогади учасників національно-визвольного руху, їх листування, інформаційні плакати, листівки, статті тощо. Серед них важливою групою є матеріали епістолярної спадщини представників національно-визвольного руху. Вони дозволяють як встановити особливості відносин між окремим діячами УПА, так і певні аспекти діяльності підпілля [42]. Епістолярна спадщина командирів Української повстанської армії різних рівнів дозволяє уявити собі особливості відносини між окремими лідерами збройного формування. Саме з огляду даного завдання подібні джерела містять велику кількість відносно достовірної інформації.

Окрему групу джерел складають спогади учасників національно-визвольного руху. Ті його представники, які не були вбиті в роки війни й знищені силами НКВС виїхали в США та Канаду й прагнули зберегти для наступних поколінь свій досвід боротьби за українську незалежність. Такі джерела є достатньо тенденційними, містять очевидну однобічну позицію. Однак, саме вони дозволяють встановити особливості внутрішньої організації визвольного руху, саморефлексії її членів про перемоги та поразки. До даної групи відносяться спогади В. Галаса [13], праця Т. Бульби-Боровця [5], мемуари М. Лебідя [38], О. Шуляка [81], М. Омелюсіка [55] та ін.

Таким чином, джерельна база цього дослідження складається з достатньо великого комплексу опублікованих історичних джерел. Їх розподілено на 5 груп, серед яких документи УПА: організаційно-розпорядчі та звітні документи, а також програмні документи, заклики; матеріали радянської влади; документи німецької адміністрації; джерела особового походження. Така джерельна база є достатньо репрезентативною відносно поставлених мети та завдань дослідження.

1.3. Методологічна основа

Дослідження спирається на принципи об'єктивності, системності та історизму, що є ключовими для наукових робіт з історичної науки. Іншими словами автор підтверджує власне прагнення позбутися будь-якої суб'єктивності під час висвітлення подій та процесів минулого. Вони також представляються як цілісна система в контексті загальних принципів історичного розвитку.

Під час дослідження було застосовано системний підхід. Будь-яке явище чи процес в історії доцільно розглядати як своєрідну систему. Вона може бути складною, тобто складатися з дрібніших систем, або ж простою. Організаційно-структурні особливості Української повстанської армії розглянуто як велику складну систему, що представлена окремими підсистемами. Саме системний підхід дозволив якнайбільш повно проаналізувати предмет даного дослідження. Він допоміг краще розібратися в особливостях внутрішньої організації та структури Української повстанської армії. Остання представляється як складна система, що має достатньо розгалужену структуру. У ході виконання роботи досліджено окремі елементи вказаної системи, а також встановлення зв'язків між ними.

Додатково в дослідженні використовуються елементи біографічного та міждисциплінарного підходу. Біографічний підхід дозволяє завдяки однойменному методу простежити окремі факти біографії лідерів УПА та проаналізувати їх вплив на розвиток описуваних процесів. Паралельно з цим, застосування міждисциплінарного підходу передбачає використання в дослідженні методів інших наук. Зокрема йдеться про методи статистики при аналізі звітних документів тощо.

Під час дослідження також було використано ряд загальнонаукових методів. До них належить аналіз, синтез, моделювання, узагальнення. Вони застосовуються для розгляду всієї сукупності історичних фактів і формування з них кінцевого тексту. Використання таких методів дозволяє відібрати окремі

свідчення про організацію, структуру, відносини між окремими підрозділами УПА, перетворити їх.

При розгляді особливостей організації УПА також було залучено історико-системний метод, що дозволяє поглянути на проблему як на складну систему, з'ясувати її функції та особливості розвитку. Він має ключову роль з огляду на обраний для дослідження науковий підхід. Пізнавальний потенціал історико-системного методу не лише в тому, щоб описати структурно-функціональні параметри історичних об'єктів, чи явищ, а й у можливості перейти від конкретних історичних фактів до теоретичного розуміння законів функціонування соціальних систем та їх моделювання. Основна ідея полягає в тому, що за допомогою цього методу можна побудувати теоретичні моделі соціальних систем, які можна передбачити чи реконструювати поведінку цієї системи. Таким чином, метод допомагає дослідити не тільки особливості діяльності Української повстанської армії, а й закономірності її здобутків та прорахунків. Крім того, метод дозволяє вивчити внутрішню організацію, структуру, внутрішні та зовнішні зв'язки УПА.

Крім того, використано історико-генетичний метод покликаний розглянути зародження та розвиток УПА, показати всі її зміни в часі. Його використання дозволяє встановити етапи існування Української повстанської армії та еволюцію її тактики по відношенню до різних ворогів національної державності.

Наступний метод, біографічний, допомагає проаналізувати життя та діяльність окремих особистостей, що очолювали УПА. А історико-типологічний метод покликаний виділити в межах зазначеної проблематики певні види протистояння та особливості боротьби з польським визвольним рухом, радянськими та німецькими військами.

Під час роботи використано також проблемно-концептуальний метод. Його застосування дозволило простежити особливості ідеї створення українських військових сил в роки Другої світової війни від її витоків до практичної реалізації. Значення цього методу для дослідження є достатньо

вагомим з огляду на вивчення зародження та ідеологічних основ Української повстанської армії.

Поряд із тим, у роботі використано ряд методів, що слугують написанню теоретичної частини. По-перше, це ряд історіографічних методів: метод історіографічної класифікації, метод історіографічного аналізу, порівняння тощо. За їх допомогою було проаналізовано історіографію обраної для дослідження теми, визначено об'єкт та предметне поле дослідження. По-друге, окремі методи джерелознавчого дослідження: методи відбору, джерелознавчої класифікації, методи джерелознавчої критики та методи встановлення цінності джерела для конкретного дослідження.

Таким чином, теоретико-методологічною основою дослідження є використання великої групи методів, підходів та основоположних історичних принципів. Використання описаних методів цілком задовольняє поставлені мету та завдання дослідження.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

2.1. Організація українських націоналістів у витоків УПА

У 1947 р. на засіданні Української головної визвольної ради було прийнято постанову, за якої днем створення УПА офіційно визначено 14 жовтня 1942 р. Дата обрана з огляду на особливе вшанування воїнами Святої Покрови Богородиці, яка вважалася захисницею військових ще з часів козацтва. Крім того, саме на вказаний час припадали й перші великі сутички Української повстанської армії з нацистами та радянськими партизанами [86, с. 482-483]. Однак, очевидним є і той факт, що створення УПА не було одномоментним й пов'язане з більш ранніми подіями 1942 р.

У роки Другої світової війни Організація українських націоналістів на чолі з С. Бандерою (далі – ОУН-Б) претендували на роль об'єднавчої організації в боротьбі за українську державність. Оголосивши війну нацистській Німеччині в лютому 1942 р., її члени почали накопичувати в своїх руках зброю, зокрема здійснюючи напади на невеликі групи німецьких солдат. У квітні того ж року ОУН-Б публічно оголосили про початок «двофронтової боротьби» проти нацистів та радянської Росії. А також заявили про розгортання всенародного руху, який забезпечить формування самостійної України. У таких обставинах лідери ОУН-Б розпочали підготовку до збройного повстання та задумалися про необхідність створення підпільної армії. Подібні ідеї були відображені в постанові Другої Конференції ОУН-Б в квітні 1942 р. [62, с. 112].

У той же час, за спогадами одного з лідерів ОУН-УПА, а також засновника і першого керівника Служби безпеки ОУН М. Лебідя, почалася активна розбудова підпільної мережі військових кадрів. За його свідченнями,

на українських землях поширювалися невеликі законспіровані збройні відділи самооборони. Іншими словами поступово починали формуватися підпільні військові осередки, що стали основою для подальшої розбудови УПА. Їхнім основним завданням було накопичення зброї за допомогою нападу на поодиноких німецьких солдат, а також проведення мобілізації свідомих представників українського визвольного руху до боротьби [38, с. 40].

Ще один з активних діячів УПА, начальник оперативного відділу Крайового Військового Штабу УПА-Північ Микола Омелюсік («Поліщук») у своїх спогадах, відзначав, що основною причиною формування Української повстанської армії стали наростання репресій нацистської окупаційної влади проти місцевого населення, а особливо національних елементів, перш за все на Волині та Поліссі. Це стало основою для активної мобілізації населення до руху самооборони, яка пізніше стало джерелом формування УПА [55, с. 21-22].

Найбільш активно подібні збройні підпільні формування розгорталися на Волині та Поліссі. Тут традиції національного руху були достатньо потужними, а також мали найвищий рівень підтримки серед місцевого населення. У цьому регіоні розташовувалися також великі лісові масиви, що дозволяли розгорнути ефективну партизанську та підпільну діяльність. Ще однією особливістю краю було зосередження саме у вказаному регіоні майже всіх представників національно-визвольного руху. Тут діяли обидві течії ОУН, зони Т. Бульби-Боровця, Фронт Української Революції, загони Народної Самооборони [28, с. 29].

Німецькі звіти 1942 р. підтверджують розгортання членами ОУН-Б активної військової підготовки та пропаганди мобілізації місцевого населення до збройної боротьби. Нацисти вже в липні вказаного року знаходили методичні вказівки з організації партизанської війни створені представниками ОУН-Б і така ситуація дуже непокоїла окупаційну адміністрацію [91, с. 50-51].

Для того, щоб завадити подальшій радикалізації ОУН-Б та створенню підпільної армії представники нацистської окупаційної влади вдалися до

достатньо жорстких репресивних методів боротьби з національно-визвольним рухом. Було заарештовано та ув'язнено велику кількість представників ОУН як на українських землях, так і за їх межами. Зокрема, у Берліні під варту взяли 136 членів ОУН-Б, ще 38 осіб було заарештовано в Києві. Крім того, до рук нацистської поліції у Львові потрапили лідери Головного військового штабу ОУН: військовий референт Д. Грицай, інструктор з бойової підготовки О. Кузьминський, начальник військової школи в Мостах Великих Ю. Ковальський. Також в 1942 р. було викрито кілька таємних складів з боєприпасами та іншим спорядженням, які організовувалися українськими підпільниками. Все це, за задумом, нацистської влади мало стримувати представників ОУН-Б від активної збройної боротьби проти німців. Однак, не стало суттєвою загрозою на шляху формування повстанської армії [28, с. 29].

Протягом літа 1942 р. на Волині та Поліссі формується мережа сільських боївків ОУН-Б. Її створення викликане необхідністю навчити місцеве населення захищати себе від нацистського та радянського партизанського терору в цьому регіоні. Таким чином відбувалося поповнення лав ОУН-Б та формування кадрів для підпільної армії, військовий вишкіл молоді тощо. За свідченнями одного з керівників ОУН-Б Ю. Стельмашука, вже влітку 1942 р. організація розгорнула не тільки широку мережу військової підготовки, а й розпочала створення штабів округів збройних формувань, що мали діяти паралельно з ОУН-Б. З початком осені боротьба з нацистами та радянськими загонами вийшла на новий рівень. Відбулося оголошення масштабної партизанської війни. Відповідно, почалася консолідація окремих боївків [62, с. 114-115].

В означений час члени ОУН відправили до підпільної роботи з організації повстанської армії достатньо велику кількість своїх військових кадрів. Вони мали здійснювати організаційну роль і очолити загони самооборони, які часто створювалися стихійно. Зосереджувалися такі загони повстанської самооборони найчастіше у великих лісових масивах Волині та

Полісся. Тут же створювалися й перші табори, де проходив вишкіл, військова підготовка, штаби та склади зброї й провіанту [86, с. 509]

П. Мірчук в своїй праці присвяченій українській повстанській армії наголошував, що ОУН-Б активно розгортала військову роботу впродовж всього часу нацистської окупації, тобто й в 1941-1942 рр. Однак, вони зосереджували увагу на створенні Української національної самооборони. Її відділи були достатньо поширеним явищем на Волині та Поліссі. Власне ж першим загonom УПА, вказаний автор назвав організований на Поліссі військовий підрозділ, очолюваний військовим референтом Краєвого проводу ОУН на Північно-Західних землях С. Качинським («Остапом»). Вказана подія, за даними П. Мірчука припадала на жовтень 1942 р. Це був власне партизанський загін, що організував протистояння з нацистами, поляками та радянськими силами. Перші ж бої між окремими загонами УПА та нацистськими солдатами або радянськими партизанами вказаний автор відносить до зими 1942-1943 рр. [47, с. 30-33].

Паралельно влітку 1942 р. активізувалася військова робота й Організації українських націоналістів на чолі з А. Мельником (далі ОУН-М). Її члени також проводили формування партизанських загонів в лісах. Загалом у цей час було створено два основних табори: під керівництвом поручника Блакитного на південній Крем'ячеччині та під командуванням поручника Білого на Володимирщині. Л. Шанковський наголошував на існуванні ще й третього табору поручника Волинця на Рівненщині. Всі вони ставили собі завдання захисту місцевого населення від нацистського та радянського партизанського терору, а також боротьбу за самостійну Україну. Останнє було не можливо без підняття населення на всенародну боротьбу, а тому ОУН-М активно проводили мобілізаційні заходи, пропаганду своєї діяльності, а також військовий вишкіл молоді. Між лідерами новостворених збройних формувань велися тривалий час переговори про організацію спільних дій проти ворогів української державності. Однак, суттєвих результатів вони не принесли [86, с. 510].

На початку 1943 р. Українська повстанська армія проводила активну роботу із вербування на свій бік. Крім того, багато членів ОУН в попередні роки перебували в складі української поліції на службі окупаційної влади. Однак, розгортання останньою жорстоких репресій по відношенню до місцевого населення стимулювали ОУН перейти від співпраці до боротьби з нацистами. Уже з 1943 р. поліцейські підрозділи та спеціальні формування повітових міст Рівного, Луцька, Ковеля, Володимир-Волинського, Дубна, Кременця, Костополя та інших населених пунктів разом із зброєю перейшли до складу УПА. Таким чином, збройне формування поповнилося особами, що пройшли певну підготовку. Станом на березень вказаного року, німецьку службу покинули й вступили до УПА від 3 до 5 тис. осіб [9, с. 37].

Приблизно у той же час до лав Української повстанської армії майже в повному складі перейшов курінь української допоміжної поліції «Дружина українських націоналістів». Його воїни поповнили старшинський та підстаршинський склад УПА. Крім того, члени вказаного збройного формування утворили два окремих курені «Дружинники» та «Галайда». Перший з них діяв поблизу м. Броди й брав участь у військових діях проти нацистів та радянських партизан. Крім того, «Дружинників» активно поповнювали вояки дивізії «Галичина», особливо після їх невдалого бою під вказаним містом в липні 1944 р. [86, с. 511].

Таким чином, Українська повстанська армія як збройне формування почала створюватися в 1942 р., коли остаточно постала потреба двофронтної боротьби проти нацистського та радянського режимів та організації всенародної революції для створення самостійної держави нашого народу. УПА мала достатньо тісні організаційні контакти з ОУН-Б. Саме вона та її лідери стали основою для формування командування новостворених збройних формувань. Служба безпеки ОУН займалися й мобілізацією нових членів. Проте, близькість двох організацій не свідчить про їхню тотожність.

2.2. Роль Поліської Січі в створенні УПА

Ще однією силою, що була причетною до створення Української повстанської армії вважається «Поліська Січ». Частина істориків та учасників подій вважають саме загони Т. Бульби-Боровця першими підрозділами УПА. Така дискусійна проблема з'явилася через підпільність перших партизанських об'єднань та міжособну боротьбу діячів ОУН-Б та «Поліської Січі». Сам Т. Бульба-Боровець стверджував у спогадах, що вже в червні 1941 р. ним та його оточенням було розроблено схему військово-революційної організації. В її основу мали бути покладені кілька січей, створених на українських землях. Однак, реально існувала тільки «Поліська Січ». Вона й почала називатися Українською повстанчою армією [5, с. 98-99].

Т. Бульба-Боровець не визнав Акту відновлення Української держави, що був прийнятий членами ОУН-Б у Львові 30 червня 1941 р. На думку вказаного отамана, він суперечив Третьому та Четвертому Універсалам Української Центральної Ради (1917-1918 рр.), що заклали основи існування Української Народної Республіки. Саме повернення її влади на вітчизняні землі намагалися досягти лідери «Поліської Січі». Відповідно, між ОУН-Б та бульбівцями розгорталася протистояння. Обидві сторони не готові були співпрацювати навіть в боротьбі проти спільного ворога. Створена ж отаманом Українська повстанча армія існувала певний час як окрема військово-політична сила [63, с. 236].

Влітку – восени 1941 р. УПА – «Поліська Січ» мала у своєму складі близько 600-700 осіб, що об'єднувалися в 5 сотень. Вони орієнтувалися на боротьбу з відступаючими силами радянської армії та їхніми партизанами і фактично не вступали в протистояння з нацистами. Останніх Т. Бульба-Боровець розглядав в якості можливих союзників в питанні створення самостійної України. Однак, поступово звірства німецької окупаційної адміністрації по відношенню до місцевого населення змусили загони УПА – «Поліська Січ» розпочати боротьбу з нацистами. Такі дії стали причиною того, що нацисти змусили Т. Бульбу-Боровця розпустити легально діючі загони

української поліції в листопаді 1941 р. З цього часу отаман почав підготовку до підпільної діяльності [5, с. 204]. Підтвердження цього є створення «Закону українського партизана від 1941 р.», у якому наголошується, що подібні збройні формування не є бандитами, а тому мають дотримуватися правил регулярної армії та підпорядковуватися головному командуванню. У документі не вживається поняття «Українська повстанча армія», однак він засвідчує існування достатньо вагомого збройного формування під командуванням Т. Бульби-Боровця [18, с. 112-113].

Уже взимку 1942 р. вказаний отаман остаточно відновив діяльність «Поліської Січі» без відома нацистів. Її воїни отримали назву «Українська повстанча армія». Улітку того ж року вказані військові підрозділи почали здійснювати збройні акції направлені проти репресій нацистів щодо місцевого населення Волині та Полісся. Уже в другій половині липня Т. Бульба-Боровець, згідно з його спогадами, видав наказ до своїх загонів УПА знищувати не тільки адміністративні органи нацистської окупаційної влади, а й бити по об'єктах воєнно-стратегічного значення, зокрема по системі транспорту, постачання фронту тощо [5, с. 204].

Крім того, 15 вересня 1942 р. було затверджено Закон українського партизана. При цьому підписаний документ був «командувачем Української Повстанчої Армії отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем», що свідчить про формування певних правил та ідеологічних основ УПА. У документі наголошувалося, що український партизан є воїном Української Народної Республіки, доброволець, що воює за незалежність власної держави. Разом з тим, в тексті містилися питання необхідності дотримуватися певної дисципліни, організації війська тощо [25, с. 124].

Паралельно з цим, у 1942 р. Т. Бульба-Боровець намагався організувати переговори з усіма учасниками конфлікту за для посилення власних позицій. У серпні, за спогадами самого отамана, Головна команда УПА розпочала переговори з очільником рейхскомісаріату «Україна» Е. Кохом. Під час їх проведення наголошувалося, що диверсійні дії українських військ були

відповіддю на тактику фізичного знищення місцевого населення, яку здійснювала нацистська окупаційна адміністрація. Т. Бульба-Боровець пропонував припинити власні збройні акції проти німців, якщо ті відмовляться від репресій по відношенню до місцевого населення. У результаті проведених переговорів було сформовано загони української поліції, направлені проти радянських партизан [5, с. 213].

Крім того, за свідченням Т. Бульби-Боровця, у травні 1942 р. до нього почали доходити свідчення про прагнення радянських партизан організувати спільні дії проти нацистів. Переговори розпочалися в літку із загонами полковника Д. Медведєва. На них пропонувалося забути про колишні непорозуміння між сторонами та скоординувати дії УПА з планами Генерального штабу СРСР щодо діяльності партизанського руху в Західній Україні. Переговори тривали аж до грудня 1942 р., коли стало очевидним, що вони не призведуть до серйозних наслідків. Т. Бульба-Боровець та його соратники не бажали включатися в радянську боротьбу. Разом з тим, партизани розуміли, що УПА не будуть чинити перешкод диверсійним заходам направленим проти нацистів [5, с. 215-221].

Наприкінці 1942 р. Т. Бульба-Боровець звернувся до членів ОУН-Б з метою проведення переговорів про спільні дії проти нацистів та організацію революційної боротьби. Він пропонував створити революційну раду з представників усіх течій як міжпартійного координатора дій бойових загонів та створення спільного штабу повстанських збройних сил України. Таким спільним органом мала стати Українська Національно-Революційна Рада (УНРР). Її створення сам Т. Бульба-Боровець називав крайньою необхідністю того часу й планував взяти на себе керівну роль. Крім того, отаман пропонував взяти склад УНРР під охорону збройної сили УПА. Таким чином, остання мала б остаточно перетворитися на загальнонаціональне військо [72, с. 113].

Подібна ідея консолідації українського національно-визвольного руху була притаманна не тільки Т. Бульбі-Боровцю, а й ОУН. Проте, якщо вказаний отаман погоджувався на певну демократизацію організаційної форми

загального органу, до якого мали увійти всі представники руху на правах політичних партій, то ОУН-Б наголошувала на власному виключному лідерстві. Таким чином, обидві сторони вважали, що саме вони мають виконувати головну роль в українському національно-визвольному русі, а тому переговори не мали суттєвих наслідків і припинилися весною 1943 р. [63, с. 236].

У лютому 1943 р. ОУН-Б провів III Конференцію ОУН, на якій фактично оголосили про створення власної революційної армії. Однак, вони мали рахуватися з достатньо потужною підтримкою Т. Бульби-Боровця на Волині та Поліссі. За спогадами О. Шуляка, УПА – «Поліська Січ» мали достатньо зброї, амуніції та людей, що могли здійснювати підпільну боротьбу проти нацистів та радянських партизан. Однак, не вистачало його збройним формуванням старшинських кадрів, харизматичних лідерів [81, с. 8]. Саме в таких обставинах ОУН-Б вирішила назвати військові сили Українською повстанською армією. Таким чином, існувало прагнення до об'єднання всіх сил національного руху під контролем ОУН.

Конфлікт між ОУН та Т. Бульбою-Боровцем за першість в революційній боротьбі за самостійну Україну розгорнувся з новою силою. Збройні загони ОУН-Б поступово з весни 1943 р. почали офіційно себе називати Українська повстанська армія. Використання спільної назви було єдиним пунктом угоди, яку змогли погодити вказані учасники національно-визвольного руху. Відповідно, політична боротьба не припинялась. Т. Бульба-Боровець з метою продовження протистояння в кінці 1942 р. створив на Житомирщині Українську націонал-демократичну партію, що мала стати політичною надбудовою для УПА – «Поліська Січ» і конкурувати з ОУН-Б. Партія проголосила себе представником українського трудового населення, яке потрібно визволили від німецького та радянського гніту. У її друкованому органі «Земля і влада» містилися заклики до українського народу [72, с. 117-118].

Проте, з травня 1943 р. партизанська армія створена переважно з членів ОУН-Б все частіше у пропагандистських матеріалах почала використовувати назву «Українська повстанська армія». Тому, щоб уникнути боротьби за назву, в липні 1943 р. отаман перейменував власні підрозділи УПА-«Поліська Січ» в Українську Народну Револьюційну Армію (далі – УНРА). У той же час розпочалося не тільки політико-ідеологічне протистояння, а й відкритий збройний конфлікт між УПА та УНРА. Загони останніх були влітку-восени 1943 р. частково розбиті та роззброєні групами УПА та службою безпеки ОУН-Б. Уже в жовтні того ж року Т. Бульба-Боровець розпустив рештки своїх загонів. Однак, окремі невеликі групи продовжували діяти й в наступні роки на території Рівненщини [70, с. 16-19].

Частина воїнів Т. Бульби-Боровця перейшли на бік УПА. Цьому сприяла спільна мета боротьби, а також проведення масштабної пропагандистської та організаційної діяльності. Зокрема, 6 вересня 1943 р. було опубліковано Наказ відділам командира «Бульби» про підпорядкування головному командуванню УПА. У ньому представникам загонів отамана пропонувалося разом зі зброєю перейти до складу Української повстанської армії. У разі, якщо це не відбудеться командування групи УПА «Заграва» погрожували силою підпорядкувати дані збройні формування [48, с. 131].

Таким чином, до літа 1943 р. на території Волині та Полісся діяло фактично дві Українські повстанські армії. Загони Т. Бульби-Боровця очевидно почали використовувати дану назву раніше, спираючись на традиції доби Української революції 1917 – 1921 рр. Крім того, з його ініціативи розпочалися переговори про об'єднання різних збройних організацій в спільну Українську повстанську армію. Однак, домовитися представники різних течій національного руху між собою не змогли, що призвело до запеклої боротьби, у результаті якої УПА – «Поліська Січ» припинила своє існування.

2.3. Ідеологічна основа Української повстанської армії

Одразу ж після свого утворення Українська повстанська армія повинна була достатньо чітко заявити про свої основні завдання та ідеологічну мету. Вона мала своїми противниками радянський та нацистський режими, польський визвольний рух, які мали потужну пропаганду і розвинуту ідеологію. Для того, щоб вистояти та перемогти в боротьбі з ними, лідери УПА повинні були чітко уявляти чого саме вони прагнуть. Ідеологічну основу цього військово-політичного формування можна проаналізувати за допомогою декларацій її лідерів та спогадів учасників.

Ідеологічно Українська повстанська армія була пов'язана з діяльністю ОУН-Б. Відповідно, вагому роль мав Третій Надзвичайний збір ОУН 21-25 серпня 1943 р. На ньому були підведені підсумки роботи українських націоналістів за попередні 1941 – 1942 рр., а також означено подальші напрямки роботи. У постанові з'їзду приділялася увага уже й діяльності УПА. З ідеологічної точки зору ОУН визначала себе єдиною реальною політичною силою спроможною боротися за створення Самостійної України. Для цього її члени прагнули об'єднати всіх свідомих представників нашого народу. Разом з тим, в програмних документах наголошувалося, що з лютого 1943 р. саме за ініціативи ОУН почали формуватися перші відділи Української повстанської армії. На неї покладалися завдання організувати військові дії проти ворогів національної державності. Також вказувалося, що саме УПА мала стати основою для формування майбутньої кадрової військової організації Української Народної Армії. Таким чином, на думку ідеологів ОУН, боротьба за незалежну державу вийшла на якісно новий рівень [74, с. 97-98].

У програмових документах ОУН в 1943 р. вказувалося, що створення самостійної України було можливим лише за умови національної революції та організації всенародного повстання проти всіх ворогів національної державності. Відповідно, УПА як військова організація ставала ключовою у боротьбі з нацистським та більшовицьким імперіалізмами на українських землях.

Разом з тим, у цей час ОУН-Б та УПА не користувалися відомими гаслами «Слава нації, смерть ворогам!» або «Україна понад усе!». Використання цих гасел українському національному руху опору приписували радянські партизани та спецслужбами, акцентуючи увагу на їх радикальному характері і активно використовуючи їх для негативної пропаганди.

За для формування власної широкої соціальної бази представники українського національно-визвольного руху почали користуватися гаслами «За Українську Самостійну Соборну Державу!», «Воля народам! Воля людині!», «За волю народів і людини!», «За вільні національні держави поневолених народів!», «Поневолені народи, єднайтеся в боротьбі проти імперіялістів!». Крім того, у якості привітання частіше стали застосовувати «Слава Україні!» – «Героям слава!» [46, с. 124-125].

У серпні-вересні 1943 р. УПА поширювала на українських землях власні політичні декларації та програми, де визначалася їх мета та завдання діяльності. Ідеологи УПА, зокрема Р. Шухевич, наголошували, що їх основною ціллю є «боротьба за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі». Ключовими ворогами воїни називали «російський комуно-більшевизм» та «німецький націонал-соціалізм». Загалом же наголошувалося на прагненні створити незалежну Україну на усіх її етнічних землях, де панував би справедливий соціально-економічний та демократичний лад [64, с. 121-122].

Водночас, ідеологи УПА відходять від традицій радикального українського націоналізму, що був характерний для ОУН в 1941 – 1942 рр. Це пов'язано з одного боку з програмними перетвореннями у вказаній організації, а з іншого – входженням до УПА представників інших національностей, що підтримували боротьбу проти СРСР. Так, Р. Шухевич стверджував, що під час відступу нацистів багато військовополонених з нацистських таборів та представників різних допоміжних німецьких збройних формувань ставали до боротьби проти більшовицького режиму. Таким чином в лавах УПА

опинилося багато грузинів, азербайджанців, білорусів, татар тощо. Всі вони мали власні відділи при УПА. А командування армії навіть організувало Конференцію поневолених народів, де були визначені спільні дії та методи протистояння Москві [80, с. 396].

Саме Українську повстанську армію вже восени 1943 р. почали розглядати як загальнонаціональну, надпартійну військову організацію. Однак, її «надпартійність» викликає значні сумніви. Не тільки в ідеологічному плані УПА та ОУН були дуже близькими, а й форми і методи роботи двох організацій мали багато зв'язків. Зокрема, мобілізація нових членів УПА відбувалася переважно через низові осередки ОУН, які добре знали місцеве населення. Крім того, за свідченням командирів даного збройного формування, перед вступом нових членів ретельно перевіряли. Цим займалася служба безпеки ОУН, що мала власну розгалужену мережу. Таким чином, УПА не вважали партійною армією ОУН-Б, однак, лідери, цілі, конкретні завдання обох організацій перетиналися дуже тісно [28, с. 44].

Поступово в УПА постала й власна символіка. Власним символом Українська повстанська армія почала використовувати тризуб, а під час проведення урочистостей часто виставлялися синьо-жовті та червоно-чорні прапори. Таке ж поєднання кольорів мало відображення й в різних періодичних виданнях та агітаційних листівках УПА. Такою у проектах відзнак та орденів воїнам, що були створені Нілом Хасевичем передбачалося використання червоно-чорні стяжки. Однак, жодних документальних підтверджень використання такої символіки немає. Таким чином, констатується поєднання української національної символіки часів УНР 1917-1921 рр. та кольорів ОУН [46, с. 125].

З метою формування моральних якостей воїнів УПА та обґрунтування справедливості власного існування, у вишкільних таборах прагнули користуватися елементами давньої військової традиції, що існувала на українських землях. Уже використання тризуба та синьо-жовтих кольорів в якості символів свідчило про наявність ідеологічного зв'язку УПА з військами

УНР та Українською галицькою армією (далі – УГА). Зокрема, на цьому наголошувалося у наказі військам УПА виданим командиром Климом Савуром 27 серпня 1943 р. У ньому при встановленні рангів та чинів пропонувалося користуватися традиціями УНР, УГА та козацькою спадщиною [49, с. 133].

Вояк УПА визнавався нащадком козацького лицарства і переймав його боротьбу за свободу та державність українського народу. Зокрема, в системі офіцерських чинів новостворених збройних формувань важливу роль відігравали козацькі традиції. Так, існували назви «чотовий», «сотник», «курінний», «хорунжий» тощо. Загалом, пересічних воїнів часто в документах іменували «козаками». Однак, порівняно з військами УНР, УПА відмовилися від використання терміну «отаман». Очевидно, це було пов'язано з негативними процесами отаманщини, що стала деструктивним елементом українського національного війська в 1917-1921 рр. [21, с. 60].

Наголошувалося на давніх традиціях боротьби українського народу за власні права і свободи й і інших документах. Особливу роль історичний аспект відігравав в матеріалах пропаганди, зокрема тої, що використовувалася під час вишколу молоді. Так, у праці «Аркадія. Моральні вартості українського вояка» датованій 1943 р. наголошувалося на тисячолітній традиції українських лицарів, які воювали під Царгородом, перемагали печенігів та інших кочовиків, боролися з монголами поблизу р. Калка, а потім з татарами та турками. Вказувалося, що українські лицарі воювали з Московією та Польщею за власну державність і саме в часи козацтва сформувався своєрідний тип національної військової моралі, яку мають сповідувати воїни УПА. Автор вказаної роботи, наполягав на тому, що події 1917 – 1921 рр. підтверджували, що український бойовий дух не згас і розгорнувся з новою силою, щоб відродити самостійну державу [3, с. 445-446].

Посилання на традиції українського лицарства було одним з елементів підтримання дисципліни в УПА. Однак, поступово збільшення кількості вояків збройного формування викликали необхідність користуватися не тільки

ідеологічними основами, а й іншими методами боротьби з невиконанням наказів. Відомий дослідник УПА А. Кентій стверджував, що не можна перебільшувати роль ідеології та самосвідомості українських воїнів в складі УПА. Відповідно, підтримання дисципліни та перетворення вказаного формування в регулярну армію відбувалося й за допомогою формування системи трибуналів, достатньо жорстоких покарань за непослух тощо [28, с. 42].

Таким чином, в ідеологічному плані Українська повстанська армія найбільш тісно була пов'язана з ОУН. Вона ставила собі мету та цілі аналогічні вказаній організації. Однак, поступово стала вважатися надпартійною та всенародною армією українців, яка боролася проти нацистського та радянського режимів і прагнула створення Української Собороної Самостійної Держави. Разом з тим, УПА спиралася на давні військові традиції нашого народу. Перш за все, вони ототожнювали себе з козаками, а також увібрали позитивні аспекти діяльності армії УНР та УГА.

Загалом, створення УПА залишається дискусійною темою в сучасній історіографії. Це пов'язано з особливостями воєнного часу, підпільністю перших загонів УПА та різними джерелами формування. Традиційно, її основою прийнято вважати ОНУ-Б та службу безпеки вказаної організації. Саме її члени були на Волині та Поліссі найбільш вагомими представниками українського національного руху. Оголосивши про збройну боротьбу на два fronti: проти радянського та нацистського окупаційних режимів, ОУН-Б наполягали на організації загальнонаціональної боротьби, основою якої мали стати власні збройні сили. Саме з таких причин в 1942 р. почали формуватися підпільні загони народної самооборони, які були покликані в першу чергу захищати місцевих жителів від сваволі нацистської окупаційної влади, а в довготривалій перспективі мобілізувати населення на боротьбу за створення самостійної України.

Загони самооборони поступово на межі 1942–1943 рр., проходячи вишкіл в лісових таборах, перетворювалися на підрозділи регулярної армії, що

стала основою УПА. В ідеологічному та організаційному плані вони були досить сильно залежними від діяльності ОУН-Б. Саме силами останньої здійснювалася мобілізація, вишкіл, пропагандистська діяльність тощо. Разом з тим, УПА позиціонувала себе як надпартійна загальнонаціональна військова сила, що спиралася на традиції козацького лицарства та здобутки в розбудові армії часів Української Народної Республіки.

Паралельно з цим, назву «Українська повстанча армія» носили й загони Т. Бульби-Боровця. Вони мали вагому підтримку серед місцевого населення Полісся й прагнули об'єднати сили з ОУН на межі 1942–1943 рр. Однак, переговори призвели до розгортання гострого політичного конфлікту між Т. Бульбою-Боровцем, його соратниками, з одного боку, та лідерами ОУН-Б, з іншого. Наслідком протистояння стала збройна боротьба між вказаними течіями визвольного руху та розброєння УПА – «Поліська Січ» (з липня 1943 р. – УНРА). У результаті остання припинила своє існування.

Таким чином, створення УПА є складним процесом формування загального українського військового формування, яке відбувалося в процесі безперервної боротьби, як із зовнішнім ворогом (нацистами, радянськими партизанами), так і в внутрішнім (протистояння ОУН-Б – «Поліська Січ»). Хоча члени Української повстанської армії позиціонували себе надпартійною організацією, у своїй діяльності вони спиралися на діяльність ОУН-Б і мали тісні контакти з нею. В ідеологічному ж плані УПА ґрунтувалася на традиціях козацького лицарства та спадщині організації національного війська в часи української революції та боротьби за власну незалежність 1917–1921 рр.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА

3.1. Соціальний та національний склад війська

Українська повстанська армія утворювалася стихійно, а тому мала складний соціальний та національний склад. Вивчати його можна на основні статистичних матеріалів, які велися командуванням УПА та частково дійшли до нашого часу. Зокрема, на сьогодні відомі «евиденційні картки», що містять свідчення про окремих представників цього збройного формування. Найбільш повно в українській історіографії їх дослідив І. Патриляк. Він проаналізував 1145 «евиденційних карток» УПА-Північ і проаналізував статистичні дані [58; 59]. Проведення власного детально статистичного дослідження не є завданням даної роботи, тому для аналізу соціального складу УПА користуємося вибіркою І. Патриляка, яка на нашу думку є дуже репрезентативною. Крім того, достатньо вагомими є статистичні дані, сформовані на основі архівних джерел Волинської області зібрані Я. Антонюком. Вони дозволяють доповнити уявлення про соціальний склад УПА [1].

За даними статистики, переважна більшість представників УПА були селянами. І. Патриляк встановив, що у вибірці з 1445 облікованих бійців 1335 осіб (92,38%) становили представники сільського населення, і тільки 110 (7,62%) проживали в містах і містечках. Крім того, 1139 осіб (78,89 %) з усі проаналізованих бійців були рільниками, тобто займалися хліборобством, ще 238 (16,47 %) становили ремісники та промислові робітники, на представників інших груп населення припадало від 1 до 18 осіб, що становило абсолютну меншість. Встановлено, що в складі УПА також перебували службовці, вчителі, медичні працівники, музиканти, студенти, агрономи, професійні військові, електромонтери, інженери, крамарі тощо. Проте дана вибірка репрезентативна для Волині та Полісся. В інших регіонах, наприклад в

Галичині, частка представників робітництва та інтелігенції може бути трохи вищою. Проте, за висновками І. Патриляка, питома частка інтелігенції не переважала 10 %, а робітників і службовців – порогу 15–17 % [58, с. 119-121].

Подібний склад УПА обумовлювався структурою населення західноукраїнських земель, де формувалися перші загони повстанської армії. Крім того, він підтверджує стихійність та масову підтримку місцевого населення. Селяни активно вступали до лав УПА опираючись репресіям з боку нацистської окупаційної адміністрації, а пізніше саботуючи та перешкоджаючи радянській колективізації. Хлібороби гуртувалися спочатку в загони самооборони, а потім вступали до УПА [76, с. 371].

У політичній декларації УПА також містилися тези про склад власної армії. У тексті наголошувалося, що основу війська становлять селяни, робітники та інтелігенція. Відповідно, до такої соціальної структури обґрунтовувалися й основні завдання політичної програми, зокрема, боротьба з колгоспами, восьмигодинний робочий день, гідні умови праці тощо [64, с. 122-124].

Подібна статистика різко суперечила з ідеологічними лозунгами радянської влади, яка прагнула показати членів УПА як «буржуазних націоналістів». Вони зображали воїнів повстанської армії як представників вищих класів, що прагнули панувати над більшістю населення. Відповідно, майже відсутність власне панівних класів в УПА були одним з чинників несприйняття радянської пропаганди місцевим населенням. Разом з тим, в радянських джерелах знаходимо свідчення про заходи з перешкодження мобілізації місцевого селянства до УПА. Останнє підтверджує високий відсоток саме селян-хліборобів в УПА. Про селянство, як основну соціальну базу членів вказаного збройного формування йдеться й в різноманітних радянських звітах, зокрема у доповідній записці командування чернігівсько-волинського партизанського з'єднання від 21 січня 1944 р. [20, с. 130].

Існувала також практика створення окремих сотень або чот з представників певного населеного пункту. Такі територіальні загони були

популярними не тільки на Волині та Поліссі, а й на Галичині, Буковині, Холмщині тощо. Підтвердження цього знаходимо в різноманітних внутрішніх документах УПА та спогадах воїнів. Так, у свідченнях бійця УПА Петра Нагірного про сотню УПА «Козака» містяться дані про те, що вказаний підрозділ був сформований з жителів кількох сіл Перемишльського району на Львівщині [71]. Вони, зазвичай, не мали відповідної підготовки, військового досвіду, отримали лише початкову або неповну середню освіту. Не належали вони й до політичних партій, а тому не мали високої ідеологічної мети. Такі селяни-бійці перш за все прагнули захистити власну землю. Відповідно, керівництво УПА та ОУН повинно активно проводити ідеологічну роботу та організовувати табори військового вишколу, щоб перетворити колишніх землеробів на боездатні військові частини [9, с. 78].

Входила до складу УПА й певна кількість євреїв. В умовах жорстокої політики антисемітизму, яку запроваджували нацисти, для представників вказаного етносу участь в русі опору ставала стратегією виживання. Серед євреїв було багато осіб, що мали середню чи вищу освіту, особливо лікарів. Робота в медичній службі дозволила євреям стати повноправними членами УПА. Командування та бійці визнавали їх громадянами майбутньої України. Зокрема, достатньо відомими в середовищі повстанців були лікарі Максимович (Кляйн) та Кум, які походили з Стрию. Однак, прихід радянської влади дав можливість євреям-лікарям вийти з підпілля і працювати легально. Відповідно, більша частина з них, в 1944–1945 рр. покинули УПА [47, с. 55].

Не зважаючи на те, що радянська пропаганда прагнула показати членів УПА як «банди куркулів», що ображені на радянську владу, а також «петлюрівських недобитків», віковий склад Української повстанської армії переважно свідчив про несправедливість таких обвинувачень. До складу УПА входила переважно молодь у віці 18–28 років, тобто ті, хто був народжений в 1916–1926 рр. Їх питома вага у війську становила 74,15 % бійців. Ще 18,51 % становили особи у віці 29–35 років. А старші члени УПА були абсолютною меншістю. Старше покоління могло частково бути причетними до довоєнної

боротьби українського народу. Найчастіше, найбільш досвідчені бійці, у тому числі й за віком поповнювали старшинські та під старшинські кадри [58, с. 123].

Дещо відмінною була ситуація з соціальним та віковим складом командирів УПА. Серед них порівняно більшою була частка тих, хто походив з міст та містечок. Крім того, представники інтелігенції мали переважно середню або неповну вищу освіту. Командири повстанської армії переважно належали до ОУН і вже мали досвід підпільної, громадської діяльності, були членами парамілітарних організацій, таких як «Пласт», «Луг», «Сокіл» тощо. Частина з них проходила військову службу в українській поліції чи інших спеціальних німецьких формуваннях, Червоній армії, польському війську тощо [9, с. 78].

Українська повстанська армія позиціонувала себе як національне військо. Більшість її складу справді були етнічними українцями, що боролися за власне майбутнє й свою державу. У ВО «Богун» УПА-Північ, «евденційні картки» бійців якої досліджував І. Патриляк, більше 98 % вояків записалися як українці і лише 25 осіб з 1445 назвалися представниками інших національностей (росіяни, узбеки, білоруси, чехи тощо) [58, с. 117-118]. Очевидно, що в інших регіонах національний склад бійців УПА міг бути не такий однорідний, хоча абсолютну більшість з них все ж таки становили українці.

Полковник М. Омелюсік зазначав, що багато полонених німцями азербайджанців, грузинів, калмиків, узбеків, татар та інших народів, що входили до СРСР вступали до лав УПА для того, щоб спільно з українцями боротися проти радянського режиму. З огляду на те, що вони служили в Червоній армії, вони мали достатню військову підготовку. Крім того, вони служили прикладом для антирадянської пропаганди, яка стимулювала перехід окремих солдат вказаних національностей з армії СРСР до УПА. За свідченнями М. Омелюсіка, було створено щонайменше два окремих

національних курені: азербайджанців, що входив до складу УПА-Південь і узбеків – у УПА-Захід [55, с. 36].

Це підтверджують і дані сучасних дослідників. О. Стецишин стверджував, що з вересня 1943 р. в складі УПА воювало близько 130 азербайджанців. Вони були одягнені в німецьку форму і мали зброю захоплену у вермахту. Це дозволяло їм маневрувати під час сутичок з нацистами. Восени-влітку того ж року було створено вірменський загін, що здійснював напади на окремі групи німецьких солдат з метою отримання зброї і боєприпасів [73, с. 132].

Окремі підрозділи УПА склалися й з росіян, які втекли з німецького полону або дезертирували з Червоної армії. Їх приймали неохоче і ставилися з певною підозрою, однак представники вказаної національності мали власний підрозділ в складі ВО «Турів» УПА-Північ, де нараховувалося 80 осіб. Ленінградець Іван Корягін «Орел» командував сотнею УПА на Рівненщині. Його бійці відзначилися в сутичках з нацистами влітку 1943 р. Виявлення етнічних росіян в складі УПА є достатньо складним, бо в документах вони, частіше за все, записувалися українцями або білорусами [73, с. 126]. Зокрема, серед представників керівного складу УПА у Волинській області Я. Антонюк нарахував 11 представників інших націй (6 росіян, 2 євреї, 1 узбек, 1 вірмен, 1 албанець). При цьому, дослідник наголосив, що в списках українців трапляються прізвища, які вказували на їх російське походження – Бахов, Іванов, Кальков, Теслугов тощо [1, с. 29].

Завербовані колишні офіцери Червоної армії ставали навіть викладачами старшинських та підстаршинських шкіл. Вони, маючи військовий досвід, могли передати його молодому поколінню. Багато з них ставали дійсно відданими боротьбі за самостійну Україну, але були серед них й ті, що таким чином прагнули перечекаати важкі часи. Позитивним прикладом такої вербовки радянських кадрів до складу УПА був Микола Симоненко «Береза». Він був колишнім науковим співробітником одного з інститутів Академії наук УРСР, старшим лейтенантом Червоної армії, однак з весни 1943 р. долучився

до УПА. Він був інструктором з тактики мінування та підривної роботи в старшинській школі УПА «Дружинники», що належала до ВО «Заграва» УПА-Північ. Уже в цьому війську М. Симоненко отримав звання поручника. Подібною була й доля Петра Максимчука «Чутки», «Мамона». Загалом представників офіцерського складу Червоної армії було чимало у викладацькому складі старшинських шкіл, однак їх питома вага становила абсолютну меншість [45, с. 27-28].

Загалом О. Стецишин документально підтвердив представництво в складі Української повстанської армії 28 різних національностей. Переважна більшість з них були випадкові поодинокі люди. Зустрічалися й німці, чехи, угорці, які розчарувалися в політиці А. Гітлера і перейшли на бік його противників. Були в лавах УПА й представники єврейського народу, що боролися таким чином за виживання. Радянська пропаганда прагнула перебільшити кількість іноземних бійців УПА і наводила дані на рівні 40 % воїнів. За підрахунками ж сучасних істориків, питома вага іноземців не перевищувала 20 %, а в деяких районах й взагалі становила мізерний відсоток [73, с. 235-239].

Уже в 1944 р. діячі ОУН та УПА формують достатньо лояльне ставлення до представників інших національностей. Більше того, їхня політика почала орієнтуватися на організацію спільного фронту боротьби всіх поневолених нацистським та радянським режимами за свободу та здобуття національної державності [47, с. 73]. У контексті взаємодопомоги та підняття загальної багатоетнічної революції розгорнулася пропаганда ОУН і УПА. Її масштаби та методи непокоїли представників радянського керівництва і негативно впливали на розвиток партизанського руху. Так, у доповідній записці командування чернігівсько-волинського партизанського з'єднання від 21 січня 1944 р. йдеться про заклики до боротьби за створення незалежних держав, з якими зверталися члени УПА до народів Кавказу та Середньої Азії, а також до поляків, росіян тощо [20, с. 130].

Таким чином, Українська повстанська армія була селянською українською підпільною військовою організацією. Її типовим бійцем можна вважати молоду особу у віці 18-28 років, яка походила з села, що знаходилося неподалік, і мала початкову або неповну середню освіту. Воїна УПА треба було навчити і дисциплінувати перш ніж відправити виконувати бойові задачі. Трохи іншою була ситуація з старшинськими кадрами. Їх катастрофічно не вистачало, але серед них траплялися люди з середньою і неповною вищою освітою, військовим досвідом, старшого віку тощо. Крім того, серед них значно вищим був відсоток ідейного елемента, зокрема, членів ОУН. УПА прийнято вважати національно однорідною військовою силою. Однак, вже в 1943 р. до неї почали залучатися представники інших національностей. Загалом нараховують близько 28 народів в національному складі УПА. Вони становили абсолютну меншість, однак, їх діяльність свідчила про відмову від радикального націоналізму та зміну орієнтирів ОУН та УПА в напрямку боротьби за права людини та державність не тільки України, а й інших поневолених народів.

3.2. Організаційна та територіальна структура

Українська повстанська армія від самого початку існування позиціонувала себе як основа майбутніх збройних сил незалежної національної держави нашого народу. Саме тому, вона намагалася всіма способами підтримувати організаційну і територіальну структуру, яка притаманна регулярній армії. При цьому, організаційна структура УПА була простою, але достатньо гнучкою. Вона мала забезпечити ефективний розподіл матеріальних та людських ресурсів на достатньо великій території, де бійці даного збройного формування вели військові дії [9, с. 70].

Формування структури відбувалося за висновками дослідників, зокрема А. Кентія, навесні–влітку 1943 р. Тоді чисельність УПА швидко зростала. Крім

того, відбувалося об'єднання розрізаних частин і груп самооборони в загальну армію. У вказаний період часу сформувалася Головна Команда та Військовий штаб [28, с. 54]. За спогадами підполковника І. Бутковського, організаційна та територіальна структура Української повстанської армії ґрунтувалася на двох основних принципах: стратегічній централізації, яка передбачала єдність і цілеспрямованість всього руху, та децентралізації виконаності, що забезпечувала автономність оперативних відділів в рамках поставних завдань [6, с. 4].

Зародження УПА відбувалося на Волині. Відповідно, її організаційно-територіальна структура формування спочатку саме в межах даного регіону. А. Кентій наголошував, що спочатку розрізнені загони та відділи служби безпеки ОУН-Б, які перебували на території Рівненської області об'єдналися в першу групу УПА. Вона отримала назву Північної. Поступово вона розросталася й вбирала в себе інші загони і відділи українських повстанців [28, с. 54-55].

Уже восени 1943–1944 рр. УПА діяли на достатньо великій території. відповідно до цього було сформовано поділ на краї або групи. Їх планувалося чотири за сторонами світу. УПА-Північ об'єднувала загони, що розташовувалися у Волинській, Рівненській та Житомирській областях, УПА-Захід розташовувалися у Львівській, Тернопільській, Станіславській, Чернівецькій, Дрогобицькій областях, а також на Перемильщині, частині Лемківщини і Холмщини. УПА-Південь діяли у Вінницькій та Кам'янець-Подільській областях (див. Додаток А). Планувалося створення й УПА-Схід, проте розгортання бойових дій не дозволили втілити ідею в життя повністю [6, с. 4-5].

Українська повстанська армія не мала можливості спиратися на регулярну армію з належною організацією. Не отримували члени УПА і підтримки з боку державної влади, не мали вони й могутніх постійних союзників, які б допомагали організувати боротьбу. З огляду на це повстанці могли розраховувати тільки на боєприпаси, що отримані в бою. Крім того,

організація війська як територіальна, так і структурна була прив'язана до нагальних потреб підпільної роботи. Великі скупчення сил УПА зосереджувалися в районах, де вигідніше було проводити невеликі акції з роззброєння ворога, створювати укриття, вишкільні табори, старшинські школи тощо. Найбільш активно з даної метою використовувалися райони з великими лісовими масивами. Багаточисельні загони типу куренів часто зосереджувалися в недоступних для ворога місцевостях [55, с. 27].

На сьогоднішній день точно встановити чисельність УПА неможливо. Цифри подані в різних джерелах як тих, що належать до УПА, так і радянських дуже відрізняються. Дискусійними є і данні, що надаються істориками. З нашої точки зору, достатньо обґрунтованими є висновки О. Ленартовича, за якими навесні 1944 р. в УПА перебувало близько 150 тис. бійців. З них в УПА-Північ нараховувалося близько 70 тис. осіб, а в УПА-Захід – більше 80 тис. чоловік, в УПА-Південь перебувало ще кілька тисяч вояків [39, с. 27].

Кожна велика група, що названа вище мала свій Крайовий військовий штаб та поділялася на менші територіально-воєнні одиниці. Вони мали назву – Воєнні округи (далі – ВО). Саме на даному рівні здійснювалося безпосереднє керування бойовими діями [9, с. 72]. Найбільшою та найкраще дослідженою є УПА-Захід. Вона складалася з 8 воєнних округів: «Башта», «Буг», «Лисоня», «Говерля», «Маківка», «Сян», «Сучава», «Срібна». Другою за кількістю бійців була УПА-Північ, до якої належали ВО «Турів» та «Заграва». Військові округи даної групи виникли найраніше й склали організаційну основу УПА загалом. Ще дві ВО належали до складу УПА-Південь: «Богун» та «Тютюнник» [68].

Основною бойовою та тактичною одиницею в складі військової округи була сотня. Однак, в 1943–1945 рр. більшість сотень були об'єднані в курені. Останні за потреби могли групуватися в загони. Певні курені діяли постійно, виконуючи важливі бойові задачі. Вони мали в своєму складі кілька піхотних сотень, чоти мінометників, кінноти, жандармерії тощо. Командири куренів стояли на четвертому щаблі старшинських рангів. У той же час загони були

нестійкими об'єднання. Вони створювалися виключно для виконання конкретних бойових завдань, зокрема великих рейдів чи нападів на великі скупчення ворога [9, с. 74]. Створення загонів та куренів відбувалося лише за безпосереднім наказом командира ВО або його начальника штабу. Однак, для ведення оборонних дій, у непередбачуваних умовах сусідні відділи могли самостійно об'єднатися в курені для організації спільних дій. Таким чином вони не отримували розпорядження і самочинно визначали головного над собою. Все це було обумовлено складністю двофронтової боротьби УПА та необхідністю ефективно діяти в непередбачуваних ситуація [6, с. 10].

Однак, зі зміною тактики боротьби в 1945 р. та початком демобілізації УПА в наступні роки, саме сотня залишилася ключовою військовою одиницею. До її складу переважно входили три чоти, а також командування та господарчий рій. Сотнею керував сотник, що мав власний штаб, який складався з 3 молодших старшин, 3 вістунів, 3 зв'язкових, бунчужного, сотенного писаря, лікаря-ветеринара, фельдшера-санітара та 2 ковалів. До господарчого рою належали господарчий, 2 кошовари, фуражир, 3 фірмани та виховний. Загальна чисельність такої бойової одиниці складала приблизно 130 осіб (див. Додаток Б) [22, с. 142-143].

За наказом командира УПА К. Савура та полковника Гончаренка, до складу кінної чоти належало три рої з чисельність близько 27 бійців, скоростріл важкий на тачанці, що обслуговувався трьома воїнами, а також 3 гранатоменти. Очолював дану військову одиницю чотовий. Загальна кількість бійців в такому підрозділі становила близько 35 осіб [22, с. 142].

Цікаво, що сотні та чоти часто носили ім'я, яке походило від псевдоніма чи прізвища керівника даного підрозділу. Однак достатньо поширеними були й власні назви такі, як курінь «Смертоносні», сотні «Леви», «Змії», «Сірі вовки», відділи «Рисі», «Хорти», «Чорні чорти», «Орли» тощо. Такі назви мали підтримувати бойовий дух воїнів і показувати їхню безстрашність і хоробрість [28, с. 58].

Найменшою бойовою одиницею УПА був рій. До нього належало переважно 10–12 бійців. Вони озброювалися одним або двома легкими скорострілами, 2–3 автоматами, а також крісами. Їх очолював ройовий та його заступник. На рівні окремих роїв УПА продовжували існувати аж до середини 50-х рр. ХХ ст. [9, с. 74]. Загальна структура УПА представлена автором роботи у вигляді схеми (див. Додаток В, Г).

Українська повстанська армія була переважно піхотою. Основою її складу були стрільці. Однак, у складі окремих формувань перебували й кіннота, артилеристи, зв'язківці, сапери, мінери тощо. Зокрема, в наказі від 4 вересня 1943 р. командир К. Савур звертався до курівників груп з вимогою надіслати людей від кожної військової округи для навчання старшин та польової жандармерії, вивчення піротехніки та саперської справи, картографії, радіо фонічного зв'язку [52, с. 148-149].

Про наявність в складі УПА кінних сотень та чот свідчить не тільки вказаний вище наказ К. Савура, а й інші внутрішні документи. За висновками А. Кентія, уже в восени 1943 р. щонайменше одна кінна сотня існувала в УПА-Північ. Крім того, підрозділи даного роду військ зосереджувалися й в УПА-Захід. Історик також вважав, що в окремих ВО були й по одній сотні легких гарматок, а також могли перебувати в руках українських повстанців і трофейні легкі танки і танкетки в практично не пошкодженому стані. Останні використовували як нерухомі вогневі засоби під час оборони важливих для УПА пунктів [28, с. 58]. Полковник М. Омелюсік у спогадах наголошував, що в переважній більшості сотень чот важких кулеметників все ж таки не було. Адже захопити подібне озброєння непошкодженим було достатньо складною задачею для повстанської армії [55, с. 27].

Важливу роль в організаційній структурі УПА відігравала служба здоров'я. Крім того, з осені 1943 р. в складі вказаного військового формування почав діяти відновлений членами ОУН Український Червоний Хрест (УЧХ). Він мав власну структуру і складався з медичного відділу, який опікував санітарною службою війська й запілля, а також санітарно-освітньою роботою.

Крім того, до УЧХ належали аптечний, господарчий та медичний відділи. Саме ця організація в складі УПА займалася добором медичних кадрів. Її члени організували й навчання для молодого покоління санітарної служби. На УЧХ покладалися й обов'язки забезпечення інструментами та медикаментами, транспортування та тривале лікування поранених бійців тощо [34, с. 70].

Таким чином, організаційна структура УПА є достатньо простою. Вона була спрямована на те, щоб швидко реагувати на масове поповнення новими членами, а тому формувалася як зверху, тобто шляхом створення нових командних підрозділів, так і знизу, включенням окремих роїв, чот та сотень до загальної структури. Переважно піхотна армія мала у своєму складі окремі кіннотні, артилерійські, саперні чоти сотні тощо. Окремі підрозділи могли тимчасово об'єднуватися для здійснення важливих бойових завдань. Однак, протягом всього часу існування УПА саме сотня залишалася її основною військово-адміністративною одиницею.

3.3. Командні органи та формування старшинського складу

Командні органи УПА формувалися відповідно до описаної вище структури. Вони мали забезпечувати централізацію національного війська, загальну регуляцію бойових дій, підтримання дисципліни, проведення пропагандистської та ідеологічної роботи тощо. Відповідно, до організаційної структури в системі командних органів УПА було кілька рівнів.

Найвище командування УПА здійснював Головний військовий штаб (ГВШ). Він складався з Головної команди та Військового штабу. Головному командувачу УПА безпосередньо підпорядковувалися інспектори, що виконували контролюючі функції. Вони опікувалися перш за все виконанням розпоряджень і наказів ГВШ. Разом з тим, шефові Військового штабу

підпорядковувалася служба зв'язку, яка поєднувала всі відділи з ГВШ, і центральний технічний зв'язок [6, с. 8].

Перший склад був Головного військового штабу створений на базі діячів Крайового військового штабу проводу ОУН-Б на Північно-Західних українських землях. Таким чином, ГВШ очолив Дмитро Клячківський він же «Клим Савур». Шефами Військового штабу стали Василь Івахів, а пізніше Леонід Ступницький «Гончаренко» [28, с. 57]. Однак, уже з листопада 1943 р. Головну команду УПА очолив Роман Шухевич «Тарас Чупринка» [55, с. 28]. Шефом штабу після Л. Ступницького «Гончаренка» з грудня 1943 р. був Олекса Гасин «Чорний Лицар», але в січні наступного року його змінив Дмитро Грицай «Перебийніс». Останній протримався на цій посаді до січня 1946 р., коли його змінив О. Гасин «Чорний Лицар» [9, с. 72]. Вказані ж лідери повстанського руху перейшли в командування групи УПА-Північ.

Головний військовий штаб включав в себе шість основних відділів: оперативний, розвідувальний, вишкільний, організаційно-персональний, тилловий і політично-виховний. Завданням оперативного штабу було планування бойових операцій, координування та керування ними за допомогою різного роду інструкцій, планів та конкретних наказів щодо тактичних заходів і окремих ситуацій боротьби з ворогом. Саме на вказаний відділ покладалося керування найбільш важливими рейдами та акціями, що розгорталися на значній території та потребували великої кількості людських та матеріальних ресурсів. Крім того, на оперативний відділ покладалися обов'язки забезпечення війська мапами та іншими картографічними матеріалами, а також створення власної продукції подібного типу [6, с. 6].

Зокрема, у Наказі № 8 від 30 серпня 1943 р. Клим Савур вимагав створення в селах загонів самооборони, а також початку негайного вишколу молоді. Крім того, наголошувалося на тому, чому саме мали вчити бійців: військового порядку, марширування, польовій службі та збройній підготовці під час спеціальних навчань. Про результати виконання наказу планувалося звітувати організаційному відділу 25 числа кожного місяця [53, с. 12-13].

Наведений приклад свідчить про намагання перетворити УПА в добре навчену регулярну армію. Крім того, наказ є показовим щодо діяльності організаційного відділу, що координував та контролював здійснення основних загальних завдань УПА.

Важливу роль виконував розвідувальний відділ. Він зосереджував, опрацьовував і використовував всі матеріали розвідки та контррозвідки, що малися в УПА. Самі повстанці наголошували, що розвідувальна робота є однією з ключових для їхньої боротьби. Армія подібно до живого організму, що має вуха, очі, смак тощо, за допомогою даних спецпризначенців має пізнавати світ навколо себе. Внутрішніми наказами було визначено й основні напрямки діяльності розвідувального відділу. Він мав здобувати оперативні свідчення про ворожу силу на території і її озброєння. У його завдання входило здобуття інформації про воєнні операції ворогів, насильство проти українського населення. Дізнавалися і про тактику та методи ворогів спрямовані на придушення повстанського руху. Збирали також дані про моральний і бойовий стан ворогів, про їх постійне місце знаходження, заміну документів і проїзних перепусток, рух на залізниці і шосе. Важливою для УПА була інформація про способи німецької та радянської пропаганди серед населення, про ворожу розвідку, сексотів і ворожих прислужників, про арешти і розстріли українців німецькою поліцією, про настрої населення, підтримку УПА місцевими. Розвідувальні заходи також були спрямовані на виявлення недоліки в повстанській роботі та «нестійких» осіб, які потрапили до лав УПА і могли слугувати для них загрозою [76].

Структурно розвідувальний відділ складався з штатних та нештатних підрозділів різних рівнів. У складі ГВШ перебував загальний керівник його заступник та секретар, а також кілька підвідділів, що займалися координацією та вибудовою розвідувальної діяльності на нижчих рівнях. Подібною була структура даного відділу й на рівні окремих груп УПА. При їхньому штабі створювався розвідувальний відділ, що складався з керівника, заступника, секретаря, керівника зв'язку та агентів – спеціально підготовлених

співробітників розвідки. Останні належали до «спеціальної агентури» і були призначені для виконання важливих розвідувальних завдань, поповнення розвідувальної мережі та керівництва розвідувально-диверсійними групами. Основними функціями відділу були організація розвідувальної мережі, керівництво розвідкою підрозділів УПА на нижчому рівні, допит полонених, підготовка і направлення розвідувально-диверсійних груп, а також підготовка розвідувальних звітів. Структура агентурної розвідки Військової округи включала начальника відділу розвідки, повітових інформаторів (кожен з них мав секретаря та 5 зв'язкових), районних інформаторів (кожен з них мав 3 зв'язкових та спирався на мережу розвідників у населених пунктах, «станіцях»), а також станичних інформаторів. Вони мали розподілити між собою зони відповідальності за розвідку таким чином, щоб всі території були охоплені [76].

Майже весь час свого існування українська повстанська армія страждала через брак кваліфікованих військових кадрів. Відповідно, її лідери прагнули сформувати центри загальної військової підготовки та навчання старшинських і підстаршинських кадрів. Даною сферою керував вишкільний відділ ГВШ. Саме його співробітники створювали програми вишколу та програми старшинських шкіл. Крім того, представники відділу безпосередньо або за допомогою своїх підлеглих в штабах нижчого рівня контролювали діяльність вишкільних організацій УПА. Важливим напрямком роботи також було видання спеціальної військової літератури, а також перерозподіл тих матеріалів, які вдалося захопити у ворога [6, с. 7].

Нагальна потреба в старшинських та підстаршинських кадрах стимулювала активне створення мережі вишкільних закладів для офіцерського складу. Вони підпорядковувалися як загальному вишкільному відділу, так і аналогічним частинам крайових і нижчих штабів. Найчастіше вишкіл старшин організовувався за самостійно розробленими програмами і тривав від 1 до 4 місяців. Інструкторами в них були особи, які мали певний військовий досвід. Як вже згадувалося, частина з них служила в Червоній армії, польських чи

німецьких військах і могли передати свій досвід новому поколінню. Старшинські школи стали достатньо поширеним явищем. У роки Другої світової війни лише в Карпатському краї існувало 14 подібних організацій [26, с. 165].

За спогадами колишніх бійців УПА, переважна більшість старшинських шкіл розташовувалися у важкодоступних для ворога місцях, частіше за все, у великих лісових масивах або горах. Їх розташування було засекреченим [7, с. 37]. Полковник М. Омелюсік стверджував, що одна з перших старшинських шкіл з 3-4 місячним курсом була створена в липні 1943 р. Вона отримала назву «Дружинники» і вже на кінець жовтня того ж року випустила близько 120 молодих старшин. Вихованцями подібних вишколів могли стати лише особи, що мали хоча б неповну середню освіту. Це було обумовлено необхідністю мати знання в різних галузях для можливості ефективної організації та виконання бойових завдань вищого командування [55, с. 30].

Відсутність достатньо кількості старшинських кадрів змушувала вербувати до складу УПА колишніх бійців Червоної армії, що з різних причин опинилися в тилу нацистів або втекли з їхнього полону. Частина з них була дійсними патріотами України та відстоювала боротьбу за національну державу. Однак, решта прагнула перечекаати складні часи і проявляла дійсне обличчя при наближенні радянських партизан та регулярної армії СРСР [55, с. 29].

Вишкільний відділ також опікувався й створенням курсів медичної допомоги та санітарної опіки. Інструкторами в такому разі виступали члени вже згаданого УЧХ, а також колишні студенти медичних факультетів, навчання яких було, здебільшого перерване через війну. До таких курсів масово залучалися дівчата, що прагнули також брати участь у визвольній боротьбі. Особливо відзначилися в підготовці нових медичних кадрів та допомозі бійцям, лідери медичної справи в УПА доктор Юрій Липа (загинув в квітні 1945 р.), лікар Яромир Олесницький (загинув в березні 1945 р.), доктор Тарнавська (загинула весною 1945 р.), лікар Кольман (загинув в лютому 1945

р.) [47, с. 55]. За спогадами Василя Яремчука, курси медичної підготовки в УПА були дуже прискореними через нагальну потребу в лікарях. Тому загалом рівень підготовки був низьким, та й серед вихованців лише одиниці мали середню освіту [83, с. 25].

Проблема наявності та поповнення старшинських кадрів стала основною причиною формування функційної системи командного призначення в УПА. Обов'язки командира будь-якого рівня, зокрема ротового, чотового, сотенного, курінного, командира загону, військової округи, крайового чи Головного командира УПА, могла займати людина, що не мала відповідного рангу. Таку систему призначення офіційно було затверджено в січні 1944 р. разом з відзнаками, для командирів та штабних старшин [9, с. 75-76]. З цього часу почалося й нашивання спеціальних відзнак старшин. Наказом Головної команди від 27 січня 1944 р. було запроваджено функціональні відзнаки: для Головного командира УПА срібний тризуб з дубовим листком, для крайового командира – червоний тризуб на римській п'ятці, для командира воєнної округи або групи три червоні п'ятки, для командира загону – дві червоні п'ятки, для курінного – одна червона п'ятка, для сотенного три червоні паски, для чотового – два червоні паски, для ройового – один червоний пасок. Інші старшини штабів повинні були використовувати подібні відзнаки жовтого кольору (див. Додаток Д) [51, с. 166]. Однак, тривало це недовго, адже прихід радянської армії змусив УПА перейти до методів посиленої конспірації.

Паралельно формувалися й офіцерські ранги УПА. Вони мали тісні контакти з традиціями національного війська часів козацтва та УНР 1917–1921 рр. Так, у процесі формування системи військових чинів збереглися такі назви, як «чотовий», «сотник», «курінний», «хорунжий» тощо [21, с. 60]. Формування системи подібних звань розпочалося ще в серпні 1943 р., коли було видано наказ з відповідним розписом. У ньому зазначалися основні старшинські чини для сухопутних та морських військ. Цей наказ скоріше був орієнтований на майбутнє формування регулярної армії Української держави, ніж відображав дійсність. Однак, його наявність та зміст свідчить про

створення особливої системи старшинських звань, заснованих на власних військових традиціях. При цьому велика кількість чинів надавалася бійцям помертно [50, с. 133-134].

Показовим є й те, що в повсякденному житті до командирів різного рівня зверталися «Друже командире», не називаючи військового рангу. Його вказували перш за все при підписанні наказів та в інших офіційних документах. Тобто військові чини, імовірно за все, виконували роль нагород-відзначень, а не регулювання офіцерської ієрархії [9, с. 76].

Окрім старшинських шкіл в підпорядкування вишкільного відділу ГВШ перебували різного роду специфічні навчальні підрозділи, зокрема з підготовки зв'язківців, саперів, фахівців медичної служби тощо. Вони були необхідні для організації ефективної діяльності УПА. Перш за все, важливою була підготовка саперів та підричників, які розбиралися в особливостях піротехніки та мінування території [1, с. 169].

Організація постачання, статистики, санітарної служби та інші допоміжні функції покладалися на організаційно-персональний та тилловий відділи ГВШ. Реєстрацією новоприбулих бійців, створенням персональних справ, формування кадрів, перерозподіл старшин між окремими військовими підрозділами УПА здійснювалося організаційно-персональним відділом. Саме його члени вели еведенційні картки, що дозволяють сучасним історикам аналізувати склад повстанського війська. Тилловий відділ виконував допоміжні функції з постачання озброєння та продовольства, контролював діяльність медично-санітарної служби тощо. Його членами велися реєстри різномірної зброї, амуніції та боєприпасів, що малася в УПА. Представники даної частини командування здійснювали перерозподіл матеріальних ресурсів між окремими частинами [6, с. 7-8].

Важливу роль виконував і відділ політичного виховання в структурі командування УПА. Саме його підполковник І. Бутковський називав найважливішим. Саме на нього покладали обов'язки організації ідеологічно-пропагандистської роботи як серед членів УПА, так і серед місцевого

населення. Крім того, його представники визначали основну мету боротьби, обґрунтовували її, створювали ідеологічну програму тощо. Повстанська армія мала протистояти сильним в державам з потужною пропагандою, а тому напрацювати власну програму. Відділ політичного виховання мав розробити стратегію національно-патріотичного та політичного виховання місцевого населення, яке б дозволило підняти моральний дух вояцтва. Крім того, бійці повинні були розуміти власну виключну місію в боротьбі за українську державність. Основними методами політичного виховання ставало створення листівок, преси, а також організації акцій серед вояків під час національних свят, підтримання лицарських традицій козацтва, УНР тощо [6, с. 8].

Крайові військові штаби груп УПА та штаби воєнних округ здійснювалися за тією ж структурою, що й описаний вище ГВШ. Структура штабу не була сталою і пов'язана з наявними старшинськими кадрами. Частіше за все на рівні груп УПА військові штаби були достатньо самостійними у своїй діяльності. У більшості випадків вони керувалися власними розумінням оперативної ситуації та основних завдань повстанської армії. Ускладнювалася штабна робота й розкиданістю відділів та загонів на значній території, що перешкоджало швидкій передачі необхідної інформації з головного штабу до місця подій і навпаки, навіть не зважаючи на достатньо розгалужену систему зв'язку. Радіозв'язок і не набув популярності в УПА, передача необхідних даних здійснювалася службою спеціальних кур'єрів, що діяли за естафетним принципом [28, с. 57-59].

Таким чином, командні органи Української повстанської армії представлені Головним військовим штабом та військовими штабами нижчих рівнів відповідно до загальної структури УПА. Кожен з них мав у своєму складі організаційний, розвідувальний, вишкільний, організаційно-персональний, тилловий і політично-виховний відділи. Вони дозволяли розподілити повноваження керування та контролю за окремими сферами діяльності війська. Однак, брак кадрів, а також складні воєнні обставини вносили в корективу централізації УПА. Достатньо часто штаби нижчих

рівнів, зокрема сотень, куренів чи груп діяли достатньо самостійно, не маючи відповідно розпорядження від ГВШ. Роботою штабів опікувалися старшини УПА. Їх підготовкою займалися старшинські та підстаршинські школи. Однак, все рівно відчувався брак професійних кадрів. Переважна більшість старшини не мали відповідного посади досвіду та військового чину.

Українська повстанська армія справедливо вважається підпільним національним селянським військом, яке складалося переважно з піхоти. Переважна більшість складу її бійців були місцевими за походження та українцями за національністю. Вони займалися хліборобством чи ремеслом і вступили до війська через гостру необхідність захисту власної землі від радянських та німецьких загарбників. Однак, УПА не була зовсім однорідною як в соціальному, так і національному складі. Близько п'ятої частини її членів належали до жителів міст і містечок, мали середню чи вищу освіту й свідомо прийшли до участі в боротьбі за українську державність ще до початку Другої світової війни, зокрема йдеться про участь в лавах УПА членів ОУН. Крім того, в Українській повстанській армії було кілька окремих формувань та достатньо велика кількість поодиноких бійців а старшин, що належали до представників інших національностей. Вони були незгодними з методами політики нацистської та радянської влади, а тому підтримували боротьбу УПА або ж просто прагнули перечекати складні часи. Зокрема, багато професійних військових Червоної армії були інструкторами старшинських шкіл до приходу радянських військ на західноукраїнські землі.

Українська повстанська армія створювалася стихійно і достатньо швидко. Вона не мала зовнішньої підтримки. Саме тому формування її командування та організаційної структури було простим і відповідало конкретним поставленим задачам. Головному військовому штабу, який налічував 6 функціональних відділ, підпорядковувалося три групи: УПА-Північ, УПА-Захід і УПА-Південь. Кожна з них поділялася на воєнні округи, а ті в свою чергу формували курені. Час від часу, для виконання важливих задач останні мали об'єднуватися у загони. Кожна з названих організаційних

одиниць мала власні штаби, які часто діяли достатньо незалежно від ГВШ. Тобто армія не отримали чіткої централізації власної структури.

Основною ж бойовою одиницею УПА була в продовж всього часу існування сотня. Вона містила близько 135 бійців і виконувала основні бойові задачі. Сотня поділялася на чоти, а вони на рої. Таким чином, формувалася структура регулярної армії. В межах сотень створювалися специфічні загони. Формувалися саперні, артилерійські, кінні сотні, покликані виконувати особливі завдання.

Таким чином, організаційна структура УПА спиралася на майбутнє будівництво регулярної армії Української держави. У даному напрямку було розроблено централізовану структуру керівництва, військових чинів, специфічну організаційно-функціональну структуру самої армії. Однак, реалізувати до кінця плани не вдалося. Цьому завадили проблеми постачання, не достатня кількість старшинських і підстаршинських кадрів, складнощі двофронтової боротьби з сильними ворогами, підпільна організація діяльності.

РОЗДІЛ 4

ВІЙСЬКОВА ТАКТИКА УПА

4.1. Стратегія УПА в боях та операціях

Командування УПА розробила власну тактику боїв та операцій проти основних ворогів Української державності. На різних етапах протистояння та у залежності від обставин тактика вказаного збройного формування змінювалася. Основними ворогами Української повстанської армії були німці-нацисти, більшовики та поляки. При цьому останні відіграла більшу роль на Волині й в Закерзонні й меншу в інших регіонах. Саме тому найчастіше говорять історики про двофронтову боротьбу УПА. У своїх установчих та програмних документах, пропагандистських матеріалах Головна команда УПА. Члени останньої наголошували на необхідності оборони української землі від будь-яких загарбників. Крім того, вони прагнули вести війну на виснаження противника, адже розуміли, що СРСР та Третій Рейх є потужними державами з мільйонними арміями, які перемогти буде вкрай складно. Однак, воюючи між собою обидві країни слабшали і тоді можна було б говорити про українські претензії [28, с. 71-72].

У той же час тактика двофронтової боротьби не передбачала одночасного протистояння з двома сильними противниками. Члени УПА планували організувати переважно невеликі акції для того, щоб виснажити кожного з ворогів українського народу. Разом з тим, сама повстанська армія мала накопичувати та заощаджувати власні сили, акумулювати ресурси та наносити удари в тих місцях, де противник менш за все їх очікував. Дії проти нацистів мали носити самооборонний характер, тоді як більшовики залишалися ключовим ворогом. Однак, навіть радянським партизанам загалом не заважали здійснювати підривну антинімецьку діяльність в регіоні, особливо коли остання слугувала на користь УПА [57, с. 178].

Військова стратегія УПА не передбачала масштабного наступу і була переважно оборонною. Це обумовлено багато в чому потребами двофронтової боротьби. Остання не обиралася керівництвом Української повстанської армії свідомо. Вона була нав'язана зовнішніми обставинами Другої світової війни, яка зіткнула на українських землях нацистський та радянський режими. При цьому, обидва вони негативно ставилися до українського національного руху та прагнення створення незалежної держави нашого народу [28, с. 77-78].

Від самого початку створення окремих повстанських загонів вони діяли як самооборонні. Тобто переважно були покликані захищати місцевість, на якій вони розташовувалися від польських та радянських партизан, а також від репресій та пограбувань, здійснюваних нацистами. Особливості стратегії самооборони містилися в інструкціях датованих серпнем 1943 р. Її зміст напряду залежав від ключового завдання, яке ставив перед бійцями комендант села: обороняти населений пункт чи стримувати наступ доки всі не вийдуть з нього. Спочатку комендант мав визначити ключові позиції для самооборони села, а також встановити канали зв'язку з сусідами та службу місцевої розвідки. Також наказувалося встановити в селі вогневі точки, з яких можна було завдавати ураження з самострілів. Основані сили мали бути розташовані так, щоб мати можливість знищити противника, коли той лише наближається до населеного пункту. Разом з тим, напад на ворога бійці УПА мали здійснювати одночасно з усіх сторін. Тобто фактично застосовували тактику засідки. З метою більшої її ефективності використовували особливості місцевості: забудову, лісові масиви тощо. У даному разі повстанці орієнтувалися на методи фінів під час нападу на їхні території СРСР [23, с. 136-137].

Крім того, бійці УПА активно використовували засідки для боротьби проти нацистів та захоплення в них награваного у місцевих житів добра, а також зброї та боєприпасів. Члени УПА, найчастіше, у складі рою чи чоти, нападали на невеликі роз'їзди німців влаштовуючи їм засідки в важкодоступних місцях. Для реалізації ефективно використовували

місцевість: хати, дерева тощо [32, с. 26]. Зокрема, у спогадах В. Яшана наголошується, що достатньо часто подібні засідки організовувалися в лісах. Туди заїжджали німці та радянські партизани, пересуваючись з одного населеного пункту до іншого. Часто на дорогах організовувалися перепони, для того, щоб несподівано зустріти невеликі відділи противника [84, с. 131].

Керівництво Української повстанської армії адекватно сприймало власні можливості й розуміли безперспективність ведення відкритих боїв проти сил Вермахту. Саме тому, окрім засідки, вони були змушені застосовувати такі тактичні методи переважно оборонної боротьби, як раптові напади або наскоки, зустрічний бій під час рейдів, реакції на ворожі дії у формі оборони табору, постю, села тощо, що пристосовані до кругової оборони, а також оборона в наступі, при якій фланги забезпечувалися вогневими засобами. Загалом успіхи УПА були можливим за рахунок раптового, сильного і зосередженого вогню, а також використанням кількох видів маневрування. Їхні дії було достатньо складно передбачити. Найчастіше повстанці застосовували оточення, прорив і відхід, орієнтуючись на особливості місцевості та силу противника. Важливо, що навіть невеликі акції УПА були не тільки раптовими, а й добре спланованими. Командири підрозділів ефективно використовували дороги, мости, закриті місця, ріки і гори, для організації нападу чи підшукуючи шляхи відходу. Разом з тим, бійці розпочинали бій проти ворожих сил, лише у тих випадках, коли існували передумови для їхньої перемоги. Вони рідко вступали в нав'язані сутички, з яких намагалися вийти з найменшими втратами для себе й найтяжчими – для ворога [4, с. 164].

Зокрема, згідно зі звітами Першої групи УПА під командуванням Дубового за травень-червень 1943 р. відбулося близько 18 бойових сутичок з нацистами, радянськими партизанами та поляками, з них 8 боїв проведено з німцями. 21 травня того ж року відділ Н. Семенюка «Яреми» власну засідку поблизу села Клесів, у яку потрапив нацистський каральний загін. У результаті напруженого бою німці втратили 26 вояків, 2 кулементи, 6

автоматів, 18 гвинтівок тощо [57, с. 182]. 9 січня 1944 р. бійці УПА оточили німецький роз'їзд поблизу с. Лісогірки Кам'янець-Подільської області. У результаті битви повстанці отримали 3 автомашини, 7 кулеметів, 2 міномети, 10 крісів, 30000 набоїв. 20 січня того ж року нацисти напали на с. Топорове Радехівського району, де українські повстанці зустріли ворога вогнем. У результаті нацисти мали покинути населений пункт неушкодженим [77, с. 31-32]. Аналогічні сутички відбувалися в різних регіонах майже щодня.

Часто загони УПА здійснювали несподівані напади на окремі пункти діяльності нацистської окупаційної адміністрації. При цьому, тактика УПА по відношенню до нацистів не носила яскраво вираженого наступального характеру. Вона покликана була перешкоджати політиці німецького пограбування українських земель, вивезення на примусові роботи місцевих жителів тощо [28, с. 83].

Стратегія несподіваних нападів та засідок застосовувалася й до невеликих груп радянських партизан, загонів регулярної армії та НКВС. 17-18 лютого 1944 р. поблизу с. Золоте Дубовецького району Рівненської області два рої УПА вступили в бій з радянським загonom близько 100 осіб, що втівав від переслідування нацистами. У результаті бою 50 червоноармійців загинуло, 16 потрапило в полон. Разом з тим, УПА здобуло радянський обоз із зброєю та 30000 набоїв. Також у лютому курінний «Кора» зміг взяти в полон радянського генерала з охороною на дорозі між населеними пунктами Антонівка та Володимирець на Волині. 20 березня того ж року відділ Української повстанської армії на шосе Корець-Рівне організував засідку, яка допомогла розбити колону радянських машин. У цій колоні пересувався командувач I Українського фронту генерал М. Ватутін з військовим штабом. Поранений генерал зміг втекти, однак залишив повстанцям частину важливих документів [77, с. 33-38].

З метою ускладнення зв'язку підрозділів НКВС та партійних осередків Волині з центральними органами влади учасники національно-визвольного руху займалися пошкодження шляхів сполучення, підприємств пошти та

зв'язку. Зокрема у доповідній записці заступника уповноваженого Наркомату зв'язку СРСР при РНК УРСР Мороза від 6 липня 1945 р. йшлося про постійні напади УПА на шляхи сполучення, знищення телеграфних ліній та викрадення телефонних апаратів, що загалом негативно впливає на розвиток партійної роботи. Чиновник доповідав, що 24 травня 1945 р. на ділянці Спільно-Тростянець було спилено підпільниками 113 стовпів та знищено лінію зв'язку. 18 червня підрозділи УПА здійснили напад на пошту, яка прямувала дорогою Цумань-Гараймовка. Вони викрали 35 тис. рублів та 200 примірників газет. Крім того, у тому ж місяці розграбовано відділ зв'язку в с. Мельниця Голобського району та підпалено Цуманську райконтору зв'язку [19, с. 444].

Члени ОУН та УПА намагалися також захистити місцеве населення від радянських репресій. Особливо тих, хто підтримував національно-визвольний рух і вдавався до саботажу держзаготівель або постачав необхідні продукти та предмети першої необхідності членам підпілля. Існують приклади, коли до саботажу хлібозаготівель примушували представників районної держадміністрації, шляхом погроз. Зокрема, голові сільради в Шистові Володимир-Волинського району І. Бонецькому було наказано не виконувати плани державних поставок хліба. В разі порушення вимоги представники Служби безпеки ОУН погрожували вбити його та знищити всю родину. Проте, часто такі акції не мали успіху, бо через певний час радянське партійне керівництво вилучало зерно за допомогою застосування сили. Крім того, створювалися всі умови для того, щоб ліквідувати одноосібного власника. Норми поставок підвищувалися до рівня відвертих грабунків селян, коли останні опинялися фактично на межі голоду [2, с. 141-142].

Важливим видом військової стратегії УПА стали рейди. Сучасні посібники з тактичної підготовки збройних підрозділів ототожнюють поняття набіг та рейд. При цьому, його називають одним з найскладніших прикладів тактичних дій, через необхідність чітко узгодити точні розвідувальні данні з таємністю підготовки та відшліфованими діями всіх учасників акції. Набіги або рейди найчастіше здійснюються для знищення цілей в глибині ворожої

території. Їх основним завданням є захоплення ресурсів та полонених. При цьому, активна фаза рейду, тобто атака має відбуватися в той час, коли ворог найменше очікує напад і його видимість обмежена. Атака має бути достатньо рішучою і швидкою, для того, щоб супротивник, особливо, у випадку, якщо він переважає чисельно, не встиг перегрупуватися і організувати опір [37, с. 263-264].

Частіше за все, рейди здійснювали вночі з дотриманням всіх правил ведення бою. Підхід до місця нападу мав відбуватися в повній тиші, а всі організаційні питання, способи підходу та відходу, зв'язок, наявність озброєння та припасів, командир підрозділу мав визначити заздалегідь [90, с. 133]. Використання тактики рейдів дозволяли членам УПА ефективно маневрувати на великій території. Бійці окремих підрозділів постійно змінювали власне місце розташування, що не дозволяло ворогові завдати потужного удару по повстанцях. У той же час загони УПА здійснювали несподівані болючі удари по найменш захищеним позиціям противників [79, с. 230].

Загалом тактика рейду складалася з трьох основних частин: марш відділу, його квартирування або постій та власне атаки або акції. При цьому, марш мав проходити таким чином, щоб бійці не потрапляли на головні шляхи, оселі, де може перебували ворог, великі населенні пункти, якщо вони не є метою операції тощо. Частіше за все для проходження маршруту відділ поділявся на кілька груп: частини забезпечення, передньої та задньої охорони, розвідки, а також основна команда [8, с. 44].

Тактика рейдів застосовувалася не тільки для виконання збройних завдань. Вона використовувалася й для поширення ідеологічної та агітаційної роботи серед місцевого населення. Для цього існував спеціальний вид рейдів – військово-пропагандистські. Під час їх здійснення бійці УПА прагнули не тільки виконати певне воєнне завдання, а й поширити пропагандистську літературу, листівки тощо. Крім того, ідеологи повстанців організовували зустрічі з місцевим населенням, мітинги та демонстрації тощо. Таким чином,

УПА поставали перед жителями західноукраїнських земель, як людини, що не тільки словом, а й реальними справами борються за створення національної держави, за свободу нашого народу [9, с. 230].

Рейди з метою проведення пропагандистської роботи частіше за все були зовнішніми. Вони покликані розповісти українцям про особливості, методи та завдання діяльності УПА. Так з політичною метою здійснювалися рейди до східних регіонів України, зокрема Одеси, Київщини тощо. Проте вони були поодинокими. Значно більш активними були військово-пропагандистські рейди на територію Буковини, Полісся, Карпат тощо. Рейди українською етнічною територією, яка була неохоплена діяльністю УПА передбачали перш за все ідеологічну мету. Вони мали розбудити національну свідомість нашого народу, познайомити його з програмою та ідеями визвольної боротьби. Разом з тим, дії бійців УПА часто паралізували апарат НКВС на певній території, порушували його агентурну сітку і показували, що радянські спецслужби не є такими всесильними, якими прагнуть здаватися [10, с. 69].

З подібною метою організовувалися рейди й в глиб територій інших держав, зокрема Чехословаччини, Угорщини, Польщі, Австрії, Німеччини тощо. Їхню мету Василь Галаса у спогадах пояснював необхідністю поширення антибільшовицьких настроїв в країнах, де формувався соцтабір для того, щоб в подальшому організувати спільний фронт боротьби поневолених народів проти СРСР. У той же час він зауважував, що завдання були грандіозними, однак осіб, що могли б якісно їх втілити в життя, не існувало [13, с. 47].

Рейди проводили різні військові одиниці УПА. У 1943-1944 рр., коли масштаби вказаного війська постійно збільшувалися, подібні військово-ідеологічні операції проводилися великими групами, зокрема куренями УПА. Зокрема в червні 1943 р. радянські спецслужби повідомляли про рейд повстанців на території Київської області з чисельністю бійці близько 500 осіб, в жовтні того ж року на Житомирщині зафіксували діяльність шести сотень, а

у Карпатському рейді брало участь три сотні куреня «Євгена». Однак, поступово військові операції УПА стають дрібнішими. З 1945 р. рейди переважно здійснювалися сотнями чи меншими повстанськими відділами [8, с. 41]. Зокрема, лідер повстанського руху Р. Шухевич вважав, що найбільш ефективною для здійснення рейдів є чота. Вона за кількістю скорострільної зброї зможе в разі необхідності швидко вийти з ворожого оточення, але разом з тим, законспірувати свій рух, підготувати місце постою та здійснити поставлені завдання. Основною ознакою чоти в такому разі Р. Шухевич називав рухливість та добру підготованість [82, с. 13-14].

Після повного захоплення українських земель радянською армією УПА почали підготовку та провели кілька великих закордонних рейдів. Найбільшим з них став «Великий рейд» 1947 р., під час якого групи УПА під керівництвом Михайла Дуди «Громенка», Володимира Щигельського «Бурлаки» та Романа Гробельського «Бродича» провели важливу операцію із Закерзоння до Баварії в Німеччині. Тільки перша група досягла кінцевої точки без розкидання, решта поділилися на менші групи. Долаючи труднощі, повстанці подолали понад 1500 кілометрів і принесли історію боротьби українців за свободу та власну державність за «залізну завісу». Ця подія стала міжнародною сенсацією, про що писали газети Західної Європи та США [9, с. 233].

Таким чином, УПА активно використовувала різні методи партизанської боротьби проти ворогів національної державності. Вона застосовувала засідки, рейди тощо. При цьому, саме останні відіграли важливу роль як у виконанні бойових завдання з послаблення ворога, так і в організації інформаційно-пропагандистської діяльності. За допомогою військово-політичних рейдів УПА поширювала знання про боротьбу українців за власну свободу. Особливо відомими стали рейди українських повстанців здійснені за межі етнічних земель нашого народу. Вони показали всьому світу прагнення українського народу та особливості формування радянської політики на захоплених територіях.

4.2. Роль інновацій в успіхах УПА

Організаційні та тактичні особливості сприяли формуванню успіхів УПА в боротьбі з нацистами, радянськими партизанами та спецслужбами. Завдяки ним, УПА змогла достатньо ефективно вести двофронтове протистояння з потужними ворогами, які, на відміну від повстанців, мали зовнішню підтримку, поповнення боєприпасами тощо.

В організаційному плані, як вже зазначалося, УПА перейняла багато національних військових традицій. За допомогою різноманітних ідеологічних засобів в середовищі УПА формувалася героїка козацького часу. Самі повстанці називали себе козаками. Відповідно, формувалися морально-вольові якості українського лицарства. Воїни УПА перетворювалися на спадкоємців священної боротьби за свободу народу та його державність [49, с. 60]. Все це, загалом, забезпечувало кращий моральний стан повстанців. Переважна більшість з них були свідомими ідеї, за яку вони воюють. Така політична підготованість сприяла загартованості та винахідливості кожного окремого бійця, які намагалися максимально ефективно використати наявну зброю та інші ресурси. У той же час не достатність вишколу доповнювалась реальним бойовим досвідом, який члени УПА достатньо швидко здобували під час окремих рейдів вже в 1943 р. [66, с. 42].

За висновками А. Кентія, восени 1944 р. загони УПА перебували на піку своєї боєздатності. Вони вели надзвичайно активні бойові дії проти радянської влади, яким остання не могла ефективно протистояти. За його підрахунками в даний час кількість підпільників нараховувалася близько 150 тис. учасників. Їх моральний дух та віра в перемогу над ворогом були дуже високими, що дозволяло здійснювати успішні військові операції навіть з переважаючими силами противника [28, с. 291].

Разом з тим, формуючи регулярну армію в умовах відсутності зовнішньої підтримки, поповнення боєприпасів, належної підготовки військових кадрів тощо, керівництво УПА запроваджувало принципи певної автономії дрібніших частин, зокрема куренів, які могли діяти вільно в рамках

виконання ключових завдань руху. Також існував і принцип функціонального заміщення старшинських кадрів. Все це ставало основою для більш ефективного і швидкого прийняття рішень, особливо в умовах активних бойових дій. Крім того, війська УПА зосереджувалися на значних територіях і не використовували технічні засоби зв'язку. Це ставило умови відносно повільної передачі інформації [59, с. 169].

Важливу роль в успіхах УПА та її ефективності відігравали харизматичні лідери, які на власному авторитеті утримували контроль за різними організаційними підрозділами повстанців. Найбільш відомим серед них був Роман Шухевич. За його сприяння були усунуті розбіжності між ОУН та УПА стосовно першості в українському національному русі. Він же стояв у основ створення Української Головної визвольної ради як вищої політичної організації. Р. Шухевич доклав багато зусиль і до процесу централізації організаційної структури УПА, уніфікувавши в січні 1944 р. принципи організації військових штабів та особливості управління повстанцями. Свідченням його виключної ролі в УПА є й поступове згасання руху, одразу ж після його смерті в березні 1950 р. [30, с. 29-34].

Успіхи партизанської тактики УПА пов'язані й з добре налаштованою системою конспірації. Одним з її елементів була й відмова від радіозв'язку. Повстанці тримали в суворій таємниці навіть прізвища учасників руху та їхні функції, побудову окремих організаційних структур, розміщення своїх сил на певних територіях тощо. Окремим підрозділам та бійцям відомою була лише інформація, яка необхідна для виконання конкретного бойового завдання. У разі викриття певного відділу чи взяття в полон частини бійців, вся система організації УПА не несла суттєвих втрат [66, с. 49]. Подібна практика конспірації не була винаходом повстанців, але стала достатньо ефективною для завдання дошкільних ударів нацистській, а потім і радянській окупаційній адміністрації.

Потреби конспірації та оперативно зв'язку між окремими підрозділами визначали особливості розташування військових штабів. Вони мали

підтримувати контакти з усіма власними відділами та військовими частинами, а також іншими штабами, з якими пов'язані бойовими завданнями чи ієрархічно. З конспіративною метою відділи військового штабу розташовувалися окремо один від одного. Однак, наказами ГВШ визначено, що відстань між ними не може бути більшою ніж шлях п'яти годин ходу піхотинця. А через кожні 1-1,5 години ходу піхотинця мали розташовувати пункти зв'язку для окремих відділів штабу [12, с. 214].

Разом з тим, успішна боротьба з нацистами в окремих випадках призводила до того, що останні були змушені відступити з певних невеликих населених пунктів під натиском партизанських дії УПА. Це дозволило створити так звану Колківську республіку. У квітні-листопаді 1943 рр. УПА змогли звільнити та утримувати контроль над населеними пунктами теперішніх Маневицького, Рожищенського, Ківерцівського районів Волинської області, а також Радивилівського району Рівненської області. Території даного утворення постійно змінювалися, однак на них УПА та ОУН розгорнули формування цивільної адміністрації [40, с. 60].

Ще одним прикладом повстанської держави на Волині в роки Другої світової війни, що сформувалася внаслідок боротьби з нацистами стала Антонівецька республіка, які існувала з весни 1943 до весни 1944 рр. Вони розташовувалися на півдні регіону навколо села Антонівці. Переважна більшість членів УПА зосереджувалися в сусідньому лісі, де був закладений табір куреня «Крука». На території міні-республіки в с. Іловиці організовано шпиталь. Засновником останнього вважався УЧХ. Крім того, у с. Антонівці розміщувалися курси радистів, школа старшин УПА та медсестер. Тут же зосереджувалася й служба безпеки УПА. Разом з тим, як і в Колківській республіці, так і в Антонівецькій, керівництво повстанців намагалося налагодити цивільне життя. Тут працювали водяний млин, хлібопекарня, м'ясопереробний та швейний цехи, бондарська майстерня, гарбарні тощо. Протягом всього 1943 р. нацисти намагалися знищити Антонівецьку республіку. У серпні вказаного року проти селян та загонів УПА було кинута

дивізію СС та авіаційний підрозділ. Після цього селяни перестали ночувати в своїх хатах і розгорнули табір в лісі. Однак, ліквідувати повстанське угруповання німцям так і не вдалося [78, с. 114-115].

Новини про існування звільнених від нацистів територій у Волинських лісах швидко поширювалися українськими землями. За свідченнями М. Чарторийського, були цілі околиці та повіти, де не знайти жодного комуніста-партизана чи гестапівця, чи німця. В окремих містечках та селах працюють виключно українські школи, друкарні, товариства, відновлено роботу деяких підприємств та фабрик, навіть є кузні з виготовленні зброї. Крім того, активно в таких регіонах створювалися військові школи, які готували нову генерацію українських повстанців [79, с. 129].

Рейди, що були найбільш відомою та ефективною тактикою УПА, також не вигадані нею. Вони активно застосовувалися різними партизанськими підрозділами в часи Другої світової війни. Зокрема, подібні принципи використовував відомий британський розвідник та диверсант Т. Лоуренс, що був одним з керівників арабських повстанців в 1916-1918 рр. на Близькому Сході. Він стверджував, що в основу партизанської боротьби закладена раптова атака з швидким відходом, яка допоможе подолати більш сильного та чисельнішого ворога. Крім того, британець рекомендував власним підрозділам уникати фронтальних наступів, зачепних боїв тощо [28, с. 84].

Подібну тактику використовували й радянські партизани. Окремі з'єднання О. Федорова, С. Ковпака, Д. Медведєва рушали в глиб окупованої території з метою організації там підривної діяльності. Під час рейдів партизани нападали на загони поліції в окремих населених пунктах. Також ними застосовувалася тактика знищення окремих маленьких груп німецьких солдат з метою вилучення в них зброї та боєприпасів. Так, у листопаді 1942 р. в районі Понорниці, Холмів та Лоева партизани С. Ковпака та О. Сабурова знищили 6 залізничних та 5 шосейних мостів, підірвали бронепотяг, захопили 6 мінометів, 21 кулемет, 108 автоматів та гвинтівок, а також запаси продовольства. При цьому, нападали вони зненацька і намагалися уникнути

великих боїв з противником. Загалом, використовували тактику партизанських рейдів [31, с. 18].

Тактика рейдів була відомою і в українській військовій традиції. У даному контексті варто згадати Перший та Другий Зимові походи організовані керівниками армії УНР. Вони були покликані здійснити рейд по тилах більшовицьких та білогвардійських військ та продовжити боротьбу за українську державність. У ході Першого Зимового походу 1919-1920 рр., за спогадами Ю. Тютюнника, армія УНР діяла за допомогою партизанської тактики. Вона оминала великі загони більшовиків і намагалася зненацька нападати на невеликі групи Червоної Армії. Метою боротьби було загальне виснаження противника за для подальшої організації більш потужної боротьби [75, с. 73].

Таким чином, рейд як тактика партизанської боротьби не була інновацією Української повстанської армії. Однак, він став достатньо ефективним методом боротьби як з нацистами, так і з радянськими партизанами і НКВС. Найбільш важливою особливістю рейдів була надзвичайна рухливість бійців під час здійснення військово-політичних операцій такого типу. Їхні командири організовували як атаку, так і способи відходу з місця події, розробляли різні варіанти розвитку подій. Таким чином бійці УПА провокували ворога до погоні. Вони знищували невеликі підрозділи, там де на них не очікували. Це призводило до охоплення діяльність повстанського руху величезних територій, а також унеможливило здійснення масованого концентрованого удару по основним силам УПА [8, с. 39].

Крім того, з військово-ідеологічної точки зору рейди були достатньо ефективними для вишколу молодих бійців. Шляхом участі у невеликих військових операціях воїни УПА здобували необхідний бойовий досвід, який не змогла б дати жодна вишкільна чи старшинська школа. Вони на практиці застосовували методи та тактичні прийоми повстанської боротьби [10, с. 70].

Австрійська преса в 1947 р. стосовно ефективності рейдів як військової тактики писала, що це дозволяло підрозділам УПА швидко змінювати місце розташування. Відповідно, противник не міг організувати велику операцію із застосуванням значної військової сили для швидкого знищення повстанців. Здійснюючи рейди невеликими загонами бійці УПА виконували основні військові та політичні завдання. При цьому, в разі поразки підрозділу, це не ставало проблемою для загального розвитку руху [9, с. 233].

Завершення бойових дій у Європі у травні 1945 р. та результати переговорів про повоєнний устрій світу стали причиною для переформатування тактики боротьби УПА. Якщо раніше, вони могли вдаватися до фронтових боїв та сподіватися на відступ радянської армії, то тепер повстанці готувалися до тяжкої тривалої партизанської війни під натиском з усіх боків сильного противника. Уже з квітня 1945 р. УПА переходило до здійснення збройних акцій виключно в межах чоти (30-40 осіб) або менших груп. Тільки в разі крайньої необхідності вони могли об'єднуватися в більші групи. Уже з даного часу наголошувалося на необхідності «чистки» УПА від слабого та ненадійного елемента, що могли бути використані енкаведистами, а також ліквідації нежиттєздатних органів та структур в повстанському війську [28, с. 294].

Уже з осені 1945 р. військові підрозділи УПА починають підпорядковуватися проводу ОУН-Б. Це дозволило зміцнити контакти з окремим боївками та повернутися остаточно до тактики підпільно-партизанських дій. Саме з даного часу УПА набуло рис місцевого, а не загальноукраїнського руху [41, с. 348]. Поступово змінювалися й засоби зв'язку між окремими групами національно-визвольного руху. Уже в 1946 р. члени УПА перестали використовувати естафетний спосіб передачі інформації через кур'єрів. Тепер останні мали доставляти важливі свідчення через «тайники» («мертві» пункти зв'язку). Про місця їхнього розташування знали тільки організаційні керівники. Таким чином, намагалися уникнути витоку важливої інформації. Однак, на початку 50-х рр. ХХ ст. почали

траплятися випадки, коли в пакунки, що передавалися по лінії зв'язку повстанців, радянські агенти підкладали вибухівку. Зокрема, вибухівка прилаштована до батареї живлення радіо стала причиною загибелі восени 1950 р. в с. Городище провідника ОУН-Б в Луцькому надрайоні Дем'яна. Схожа доля спіткала й провідника Рівненської округи Ата, який загинув 14 жовтня 1951 р. під час отримання в Цуманському лісі пакунку повстанської літератури [36, с. 188].

Таким чином, успіхи УПА полягали в ефективному використанні тогочасних практик організації партизанської боротьби. Спираючись на структуру регулярної армії УПА застосовувала й певні елементи автономії. Керівники великих підрозділів або навіть окремої чоти мали можливість самостійно приймати рішення під час виконання конкретних бойових завдань. Разом з тим, ефективність тактики УПА забезпечувалася розпорошеністю її сил на великій території в тилу ворога та організації, в основному, різних за тривалістю та територією поширення рейдів, які дозволяли завдавати дошкульних втрат противникові залучаючи порівняно невелику кількість ресурсів. У той же час, така тактика не дозволяла організувати концентрований удар по силам УПА і ліквідувати повстанський рух.

УПА активно використовувала різноманітні методи партизанської боротьби проти ворогів національної державності. Вона вдавалася до засідок, влаштовувала раптові напади, здійснювала набіги та рейди, спираючись на конспіративну систему підпільних боївок та знання місцевого рельєфу. Саме рейди виявилися ключовими в контексті досягнення бойових цілей, а також в організації інформаційно-пропагандистської діяльності.

УПА досягла успіхів завдяки ефективному використанню передових практик організації та тактики партизанської боротьби середини ХХ ст. Використовуючи структуру, характерну для регулярних армій, УПА також дотримувалася певної міри автономії. Командири великих підрозділів або навіть окремі чоти мали можливість самостійно приймати рішення в ході

виконання конкретних бойових завдань. Ця гнучкість дозволяла адаптуватися до мінливих обставин та ефективно протидіяти ворогові.

Однак ключовим аспектом успіху тактики УПА була її розсіяна структура та організація на великій території в тилу ворога. Ця розпорошеність дозволяла партизанам уникали прямих конфронтацій із значно численнішим ворожим контингентом. Замість цього, УПА фокусувалася на організації різноманітних рейдів та нападів на важливі об'єкти та адміністративні установи противника.

Подібна тактика дозволяла завдавати значних втрат ворогові, в той час як УПА залучала порівняно невелику кількість ресурсів. Крім того, повстанці таким чином могли здійснювати постійний тиск на ворога і утруднювати його спроби контролювати ситуацію. Вони змушували противника розподіляти свої сили та ресурси на велику територію, що знижувало його здатність до ефективного протистояння повстанцям. Однак така децентралізована та розпорошена структура також перешкоджала ворогові в організації концентрованого удару, спрямованого на ліквідацію повстанського руху.

Таким чином, успіхи УПА були обумовлені не лише високою дисципліною, ідеологічною підготовкою та військовим майстерністю її бійців, а й вдалою комбінацією тактичної розсіяності та координації дій. Це дозволило їй успішно протистояти значно переважаючому противнику та забезпечити великий внесок у боротьбу за національну свободу та незалежність.

ВИСНОВКИ

Українська повстанська армія є національним військовим формуванням, що діяло в 40 – 50-х рр. ХХ ст. Вона оголосила боротьбу радянським та нацистським окупаційними режимами на українських землях і поставила собі за мету створення Самостійної Соборною Держави Україна. Військо вважало себе основою майбутньої регулярної армії, але переважну більшість часу вело партизанську боротьбу в тилу ворога.

Вивчення особливості організації та структури УПА має достатньо тривалу традицію. Воно розпочалося ще в кінці 40-х рр. і до 90-х рр. ХХ ст. Умовно історіографію теми можна розділити на три групи за характером висвітлення подій та ступенем об'єктивності. До першої групи можна віднести візії проблеми радянських авторів, які виходячи з політичних мотивів на комуністичних ідеологічних засадах намагалися представити українських повстанців як бандитів та ворогів власного народу.

До другої групи належать праці створені істориками української діаспори, які вирізняються своєю об'єктивністю. Вони були написані учасниками УПА, або свідками тих подій і розкривають проблему достатньо широко, детально відтворюють подієву складову.

До третьої групи віднесено сучасний історіографічний доробок українських науковців з історії УПА. Він представлений великою кількістю робіт, де відображено різні аспекти створення та діяльності Української повстанської армії. До провідних сучасних дослідників належать А. Кентія, Ю. Киричука, В. В'ятровича.

При роботі над дослідницькою темою були залучені праці іноземних науковців, зокрема представників польської та американської історіографії. Цей напрям робіт виокремлений у четверту групу історіографічної бази кваліфікаційної роботи. Проте, за макродослідженнями та великою кількістю

джерел, що друкуються недостатнім залишається рівень більш вузьких, тематично спрямованих, дослідження з історії Української повстанської армії. Зокрема і тема організаційної структури, військової стратегії та інновацій УПА.

Наявність опублікованих джерел дозволяє створити значущу та репрезентативну вибірку для формування джерельної бази даного дослідження. У роботі були використані чотири групи джерел, які були виділені за джерелом походження. До них відповідно належать документи УПА; радянської органів; німецької окупаційної влади; джерела особового походження. Така джерельна база є достатньо репрезентативною відносно поставлених мети та завдань дослідження. Для аналізу організаційно-структурних особливостей УПА основним науковим підходом було визначено системний. Він дозволяє представити УПА як цілісність, що складається з багатьох взаємопов'язаних елементів. Це дозволить не тільки вивчити УПА як цілісну систему, а й дослідити окремі її елементи більш детально.

Утворення УПА є предметом достатньо жвавих дискусій у сучасній історіографії. Ця тема видається складною через особливості воєнного періоду, таємничість ранніх загонів УПА та відмінні джерела її становлення. Традиційно, вважається, що основу цього збройного формування складала ОУН-Б. У 1942 р. її члени оголосили про початок боротьби одночасно з радянським і нацистським режимами, наголосивши на необхідності створення власного війська. Таким чином почали формувати перші загони національної самооборони, які стали частинами УПА у майбутньому. Уже у вказаному році вони розпочали навчання в дієвих військових таборах.

Паралельно з цим, в 1942 р. продовжувала діяти «Українська повстанча армія» Т. Бульби-Боровця, який мав достатньо вагому підтримку серед місцевого населення на Поліссі й претендував на роль головнокомандувача українських збройних сил та лідера національної боротьби. Протистояння між отаманом Поліської Січі та ОУН-Б в результаті призвели до занепаду та роззброєння загонів Т. Бульби-Боровця і злиття їх з УПА. Незважаючи на

тісний зв'язок з ОУН, що члени повстанської армії намагалися подати себе як незалежну організацію, що бореться за свободу і державність українського народу і знаходиться поза політичними партіями. УПА ідеологічно базувалася на козацьких традиціях та спадщині національної армії в роки української революції та боротьби за незалежність у 1917 – 1921 роках.

Українська повстанська армія виступає як підпільне національне селянське військо, переважно складене з місцевих українців. Її бійці, як правило практикували хліборобство та ремесла в мирний час. Однак, радянські репресії 1939-1941 рр. та нацистський терор 1941 – 1944 рр. змушував їх приєднуватися до руху, щоб захистити свою землю від загарбників. Соціальний склад УПА не був однорідним: частина її учасників була з міст, мала вищу освіту та підтримувала боротьбу ще до Другої світової війни, зокрема члени ОУН. Однак, переважна більшість складалася з селян, що не мали навіть середньої освіти. Цим значно ускладнювалося формування старшинських кадрів, бо бійці не мали не лише військового досвіду чи підготовки, а й загальної освіти. У складі армії були представники інших національностей, незгодних з політикою нацистської та радянської влади, зокрема представники кавказьких народів, чехи, білоруси та інші.

Організаційна структура УПА сформувалася відносно швидко. Вона включала Головний військовий штаб та три групи (Північ, Захід, Південь), які поділялися на воєнні округи та курені. Основною бойовою одиницею була сотня або чота, яка у свою чергу містила в своєму складі три рої. Організаційна структура УПА, спрямована на будівництво регулярної армії Української держави, намагалася реалізувати централізоване керівництво, але зазнала труднощів через обмежені ресурси та недостатню кількість кадрів.

УПА використовувала різноманітні методи партизанської боротьби, такі як засідки, рейди. Рейди виявилися особливо ефективними, допомагаючи досягти бойових цілей та забезпечувати інформаційно-пропагандистську діяльність. Успіхи УПА залежали від розсіяної структурної організації, яка розташовувалася на великій території в тилу ворога. Ця тактика дозволяла

уникнути прямих конфронтацій та сприяла успішним рейдам та нападам на важливі об'єкти. Повстанці здійснювали рейди, уникаючи зачіпних і відкритих фронтових боїв, що дозволяло завдавати ворогові значних втрат. При цьому, самі воїни УПА користувалися обмеженими ресурсами для боротьби.

Таким чином, за організаційно-структурними особливостями УПА наблизилися до регулярної армії в останні роки Другої світової війни. Однак, уже в 1945 р. під тиском історичних обставин починає згортати свою діяльність. Разом з тим, навіть в час найбільшого розвитку УПА не змогла досягти повної централізації управління у війську. Вона продовжувала залишатися партизанською збройною силою, яка завдавала дошкульного удару в тилах противників. При цьому, її тактика та методи підпільної боротьби були достатньо ефективними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Я. Збірний портрет керівника підпілля ОУН та УПА на території Волинської області. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2013. Вип. 20. С. 29 – 35.
2. Антонюк Я. М. СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946-1951 рр.). Луцьк: Ключі, 2013. 270 с.
3. «Аркадій». Моральні вартості українського вояка. *Літопис УПА. Нова серія*. Том 13. Воєнна Округа УПА «Буг» 1943 – 1952. Документи і матеріали. Кн. II. Київ-Торонто, 2009. С. 445 – 447.
4. Боляновський А. Боротьба УПА проти нацистського окупаційного режиму. 1943 рік. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / редкол.: Я. Ісаєвич (голова) та ін. ; упоряд., відп. ред. Ю. Сливка. Львів, 2004. С. 164 – 183.
5. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Львів: «Поклик сумління», 1993. 166 с.
6. Бутковський І. Організаційна структура УПА. *УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942-1950 рр. (Збірник документів)*. Книга I. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. С. 3 – 16.
7. Бутковський І. Рік боротьби УНС-УПА за опанування Карпат. *Літопис УПА*. Том. 19: Група УПА «Говерля» Книга друга: Спомини, статті та видання історичномемуарного характеру. Торонто, 1992. С. 19 – 41.
8. В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини: з передмовою й англomовним резюме. Торонто-Львів: Літопис УПА, 2001. 204 с.
9. В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. 3-тє вид. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 352 с.

10. Вернигора М. Про рейди УПА. *УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942-1950 рр. (Збірник документів)*. Книга І. Видання Закордонних Частих Організації Українських Націоналістів, 1957. С. 67 – 75.

11. Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...»: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940 – 1950 роки. Київ: «К.І.С.», 2007. 568 с.

12. Вказівка Головної команди і ГВШ УПА про організацію військових штабів повстанської армії від 23 січня 1944 р. *Літопис УПА. Нова серія*. Том 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907-1950). Документи і матеріали. Київ-Торонто, 2007. С. 213 – 215.

13. Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. Львів: Видавництво «Мс», 2005. 272 с.

14. Горобець В. Червоний слід в УПА (до 75-річчя утворення Української повстанської армії). *Військово-історичний меридіан*. 2017. № 3 (17). С. 25 – 37.

15. Давиденко В. А. «Українська повстанча армія»: шлях ганьби і злочинів. Київ: Товариство «Знання», 1989. 48 с.

16. Деревінський В. Ставлення ОУН(б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. 149 с.

17. Дмитрук К. Є. Приречені: Буржуазні націоналісти та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів: Каменярь, 1981. 327 с.

18. Документ УПА – «Поліська Січ» щодо унормування правил поведінки українських партизан 1941 р. *Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи*. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. С. 112 – 113.

19. Доповідна записка заступника уповноваженого Наркомату зв'язку СРСР при РНК УРСР при напади формувань УПА на підприємства зв'язку і пошти. № 381 від 6 липня 1945 р. *Літопис УПА. Нова серія*. Том 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У,

обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943-1959. Книга 1 (1943-1945). Київ-Торонто, 2002. С. 442 – 445.

20. Доповідна записка командування Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання про соціальний і національний склад УПА, політику і тактику українських націоналістів, їх відносини з німцями та боротьбу проти партизанів і поляків від 21 січня 1944 р. *Літопис УПА. Нова серія*. Том 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943 – 1959. Книга 1 (1943-1945). Київ-Торонто, 2002. С. 127-131.

21. Дрогобицький І. Специфіка реалізації козацької тематики в діяльності збройних структур УПА-Захід та підпілля ОУН (б) (друга половина 40-х рр. ХХ ст.). *Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «“Козацький фактор” у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.»*. Львів: Видавництво Українського католицького університету 2023. С. 55 – 63.

22. Залучник до «Наказу ч. 9: Командирам груп» від 1 вересня 1943 року. *Літопис УПА*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С.142 – 143.

23. Залучник до Наказу ч. 8 від 30 серпня 1943 року – інструкція в справі самооборони. *Літопис УПА*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С. 136 – 140.

24. Замлинський В. О. Боротьба проти німецько-фашистських загарбників на Волині. *Український історичний журнал*. 1964. № 5. С. 74 – 78.

25. Затверджений Головною командою УПА Закон українського партизана від 15 вересня 1942 року. *Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи*. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. С. 123 – 125.

26. Ільницький В., Пантюк М. Діяльність старшинської школи УПА імені полк. Є. Коновальця на Коломийщині (із особистих зізнань Федора Стефановича-«Кропиви»). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 6. С. 163 – 181.

27. Карпов П. К., Степовий В. О. У кублі зрадників. Документальний нарис. Харків: Прапор, 1977. 56 с.
28. Кентій А. В. Збройний чин Українських Націоналістів. 1920 – 1956 : історико-архівні нариси. Т. 2 : Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. Київ, 2008. 414 с.
29. Кентій А. В. Українська повстанська армія у 1942 – 1943 рр. Київ: Інститут історії НАН України, 1999. 287 с.
30. Кентій А., Лозицький В. Від бойовика УВО до Головного командира УПА. *Літопис УПА. Нова серія*. Том 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907-1950). Документи і матеріали. Київ-Торонто, 2007. С. 9-77.
31. Кентій А., Лозицький В. Радянські партизани 1941 – 1944: світло й тіні. Київ, 2010. 80 с.
32. Киричук Ю. А. Історія УПА. Тернопіль: [б.в.], 1991. 55 с.
33. Киричук Ю. А. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 463 с.
34. Коваль Л. В. Медична служба Української повстанської армії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 572 : Держава та армія. С. 69 – 74.
35. Коваль М. В. ОУН-УПА: між «третьім рейхом» і сталінським тоталітаризмом. *Український історичний журнал*. 1994. № 2. С. 94 – 102.
36. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941 – 1944 рр.). Львів; Торонто: Літопис УПА, 2006. 497 с.
37. Ларсен К. Тактика легкої піхоти для малих підрозділів / пер. з англ. Андрій Пилипенко, Максим Федяй, Наталія Мелешкова та ін. Київ: Наш Формат, 2022. 328 с.
38. Лебідь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Нью-Йорк: Видавництво «Сучасність», 1987. 206 с.
39. Ленартович О. До питання про чисельний склад УПА. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2013. Вип. 20. С. 22 – 28.

40. Ленартович О. Ю. Національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. *Волинь у Другій світовій війні: зб. наук. та публіцист. ст.* Луцьк: Волин. обл. друк., 2005. С. 53 – 71.

41. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 412 с.

42. Літопис УПА. Нова серія. Том 16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944-1954 рр. Київ-Торонто, 2011. 1024 с.

43. Літопис УПА. Нова серія. Том 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943-1959. Київ-Торонто, 2002. Книга 1 (1943-1945). 597 с.

44. Літопис УПА. Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. Книга 1. 256 с.

45. Літопис УПА. Том 6. УПА в світлі німецьких документів. Київ-Торонто, 1983. Книга 1: 1942 – Червень 1944. 272 с.

46. Максимець Б. В. Українська повстанська армія у призмі інституційної та політико-ідеологічної трансформації українського націоналізму. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. № 11. С. 122 – 127.

47. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942 – 1952. Мюнхен, 1953. 319 с.

48. Наказ відділам командира «Бульби» про підпорядкування ГК УПА від 6 вересня 1943 р. *Літопис УПА*. Том 2: Волинь і Полісся – УПА та запілля, 1943-1944: документи і матеріали. Київ-Торонто, 1999. С. 131.

49. Наказ військам УПА в справі устійнення військових ступенів для УПА. *Літопис УПА*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С. 133 – 135.

50. Наказ військам УПА ч. 8. від 27 серпня 1943 р. *Літопис УПА*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С. 133 – 135.

51. Наказ ГВШ Ч. 3/44. від 27 січня 1944 р. *Літопис УПА*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С. 164 – 168.

52. Наказ ч. 12: Командирам груп від 4 вересня 1943 року. *Літопис УПА*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С.148 – 149.

53. Наказ ч. 8 Окружним, надрайоновим, районним і сільським командам запілля від 30 серпня 1943 р. *Літопис УПА. Нова серія* Том 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля, 1943 – 1944: документи і матеріали. Київ-Торонто, 1999. С.12 – 13.

54. Нікольський В. М. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. Київ, 2001. 178 с.

55. Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 році. *Літопис УПА. Основна серія*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С. 19 – 43.

56. Омельчук Ю. Недолюдки (злочини українських буржуазних націоналістів на Рівненщині у війну). Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1963. 148 с.

57. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 2006. 496 с.

58. Патриляк І. «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело. *Український визвольний рух*. 2006. Збірник 6. С. 110 – 147.

59. Патриляк І. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939-1960-х рр. Львів: Часопис, 2015. 512 с.

60. Патриляк І. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939 – 1960 рр.). Київ: ВД АДЕФ-Україна, 2020. 712 с.

61. Патриляк І. К. Літопис УПА. *Енциклопедія історії України*. Т. 6: Ла-Мі. К.: Наукова думка, 2009. С. 241 – 242.

62. Патриляк І. Створення Української повстанської армії під проводом ОУН(б): малодослідженні аспекти проблеми. *Наукові записки Національного*

університету «Острозька академія». *Історичні науки*. 2010. Вип. 16. С. 111 – 122.

63. Пелешок М. Стосунки УПА – «Поліська Січ» Т. Бульби-Боровця з бандерівськими формуваннями (за матеріалами спогадів). *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст.* 2008. Вип. 11. С. 235 – 244.

64. Політична декларація УПА «За що бореться визвольно-революційна Українська Повстанська Армія» (короткий виклад ідеї і програми УПА). *Літопис УПА*. Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С. 121 – 126.

65. Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка / Відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2000. 132 с.

66. Ратник Основні елементи партизанської тактики УПА. *УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942 – 1950 рр. (Збірник документів)*. Книга I. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. С. 41 – 54.

67. Рахманний Р. Державницька слава УПА. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1984. 35 с.

68. Саківський І. Українська Повстанська Армія в картинках. Інфографіка. *Історична правда*. 14 жовтня 2016. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/58002667393d4/>

69. Сеньків М. Опір ОУН і УПА колективізації західноукраїнського села, 1944–1952 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2004. Вип. 12. С. 371-379.

70. Сергійчук В. Феномен українського самоствердження *Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи*. К.: ПП Сергійчук М. І., 2011. С. 3-24.

71. Спомин бійця УПА Петра Нагірного про сотню УПА «Козака». *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/23981>

72. Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. Житомир: Житомирська обласна друкарня, 2007. 218 с.

73. Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал. Грузини, росіяни, євреї. Львів: Часопис, 2015. 328 с.

74. Третій (Надзвичайний) Великий Збір ОУН (1943). *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955 рр.* Бібліотека Українського Підпільника, 1955. С. 90 – 121.

75. Тютюник Ю. Зимовий Похід 1919 – 1920. Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1968. 99 с.

76. Українська повстанська армія. Розвідча служба (1943 – 1945 рр.). *Служба зовнішньої розвідки України.* URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/ukrainska-povstanska-armiya-rozvidcha-sluzhba-19431945-rr>

77. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942 – 1950 рр. Збірник документів. Книга II. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1960. 443 с.

78. Ухач В. З. Антонівецька повстанська Республіка: організаційно-правовий аспект діяльності. *Захист прав і свобод людини і громадянина: напрямки реалізації в Україні.* Тернопіль, 2009. С. 112 – 116.

79. Чарторийський М. Між молотом і ковадлом (причинки до історії УПА) Спомини 1942 – 1945 рр. Нью-Йорк: Українське Видавництво «Говерля», 1970. 304 с.

80. Чупринка Т. До генези Української головної визвольної ради. *Літопис УПА.* Том 9: Українська головна визвольна рада. Книга 2: 1946 – 1948. Торонто, 1982. С. 392 – 406.

81. Шуляк О. В ім'я правди. Дійсність про Українську Повстанчу Армію. Буенос-Айрес: Imprenta «Dorrego», 1948. 40 с.

82. Шухевич Р. «Чагар» Про рейди. *Український визвольний рух.* 2007. № 10. С. 13 – 17.

83. Яремчук В. У лабетах долі. Спогади. Львів: Видавництво «Край», 2007. 153 с.
84. Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941 – 1944. Торонто, 1989. 284 с.
85. Armstrong J. A. Ukrainian nationalism 1939 – 1945. New-York: Columbia University Press, 1955. 371 p.
86. Історія українського війська (1917 – 1995) / Упорядник Я. Дашкевич. Львів: Світ, 1996. 840 с.
87. Motyka G. Pany i resuny. Współpraca AK-WiN I UPA w latach 1945–1947. Warszawa, 1997. 207 s.
88. Olszański T. A. Konflikt polsko-ukrainski 1943-1947. Warszawa : Wyd-wo literackie, 2011. 524 s.
89. Rudling A. Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN-UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army). East European Jewish Affairs. 2006. Vol. 36, № 2. P. 163-189.
90. Tys-Krokhmaliuk Y. UPA Warfare in Ukraine: Strategical, Tactical and Organizaional Problems Of Ukrainiasn Resistance in World War II. Preface by Prof. Ivan Wowchuk. New York: Society of Veterans of Ukrainian Insurgent Army, 1972. 449 pp.
91. Ukrainische widerstandsbewegung R 58/698. den 3. Juli 1942. *Літопис УПА*. Том 6: УПА в світлі німецьких документів. Книга 1: 1942 – Червень 1944. Київ-Торонто, 1983. С.49 – 51.

ДОДАТКИ

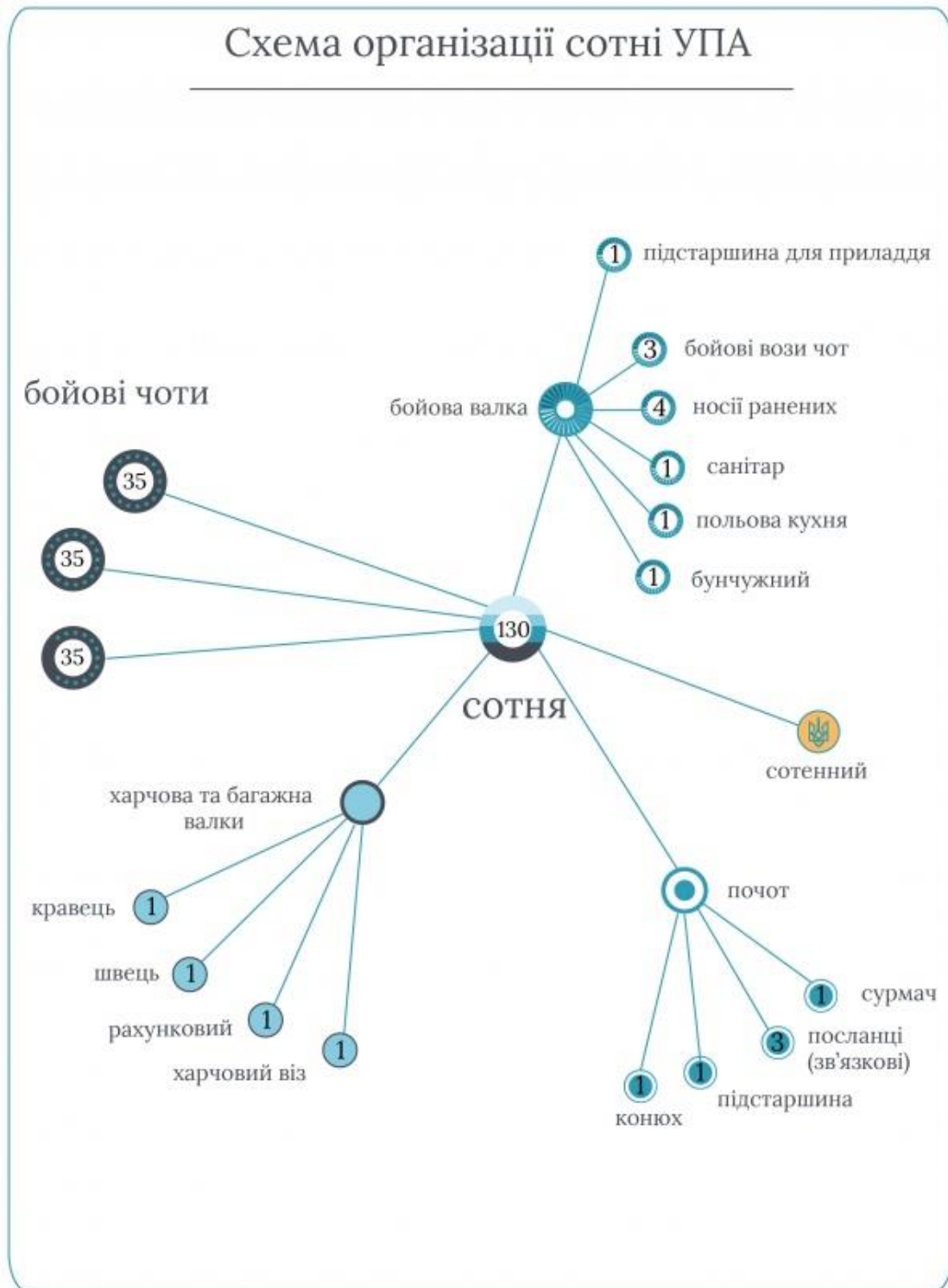
Додаток А. Карта територіальної структури УПА

Джерело: Щур Ю. УПА і Червона армія: протиборство чи взаємодія?

Мілітарний. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/upa-i-chervona-armiya-protyborstvo-chy-vzayemodiya/>

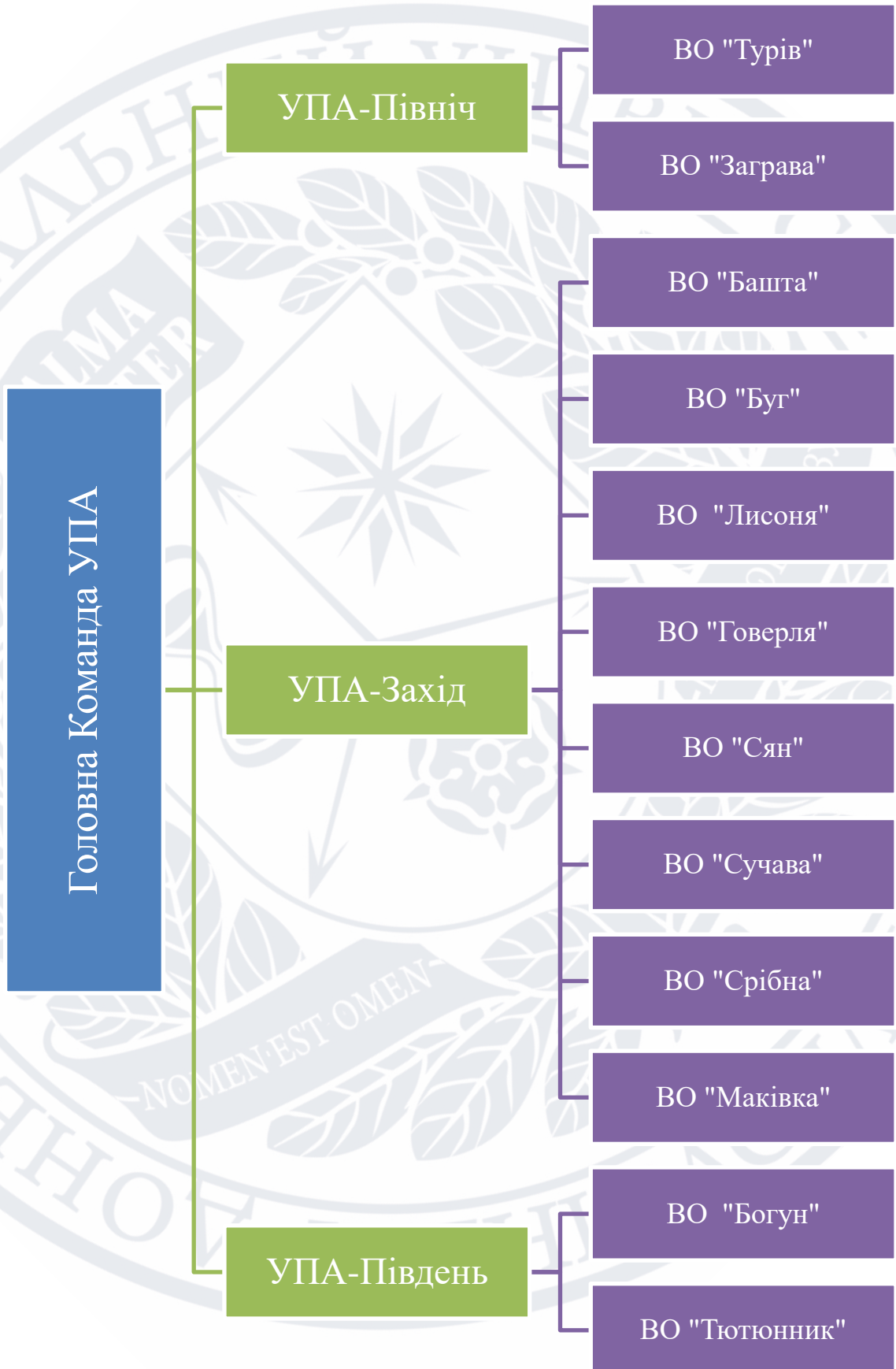
Додаток Б. Схема організації сотні УПА

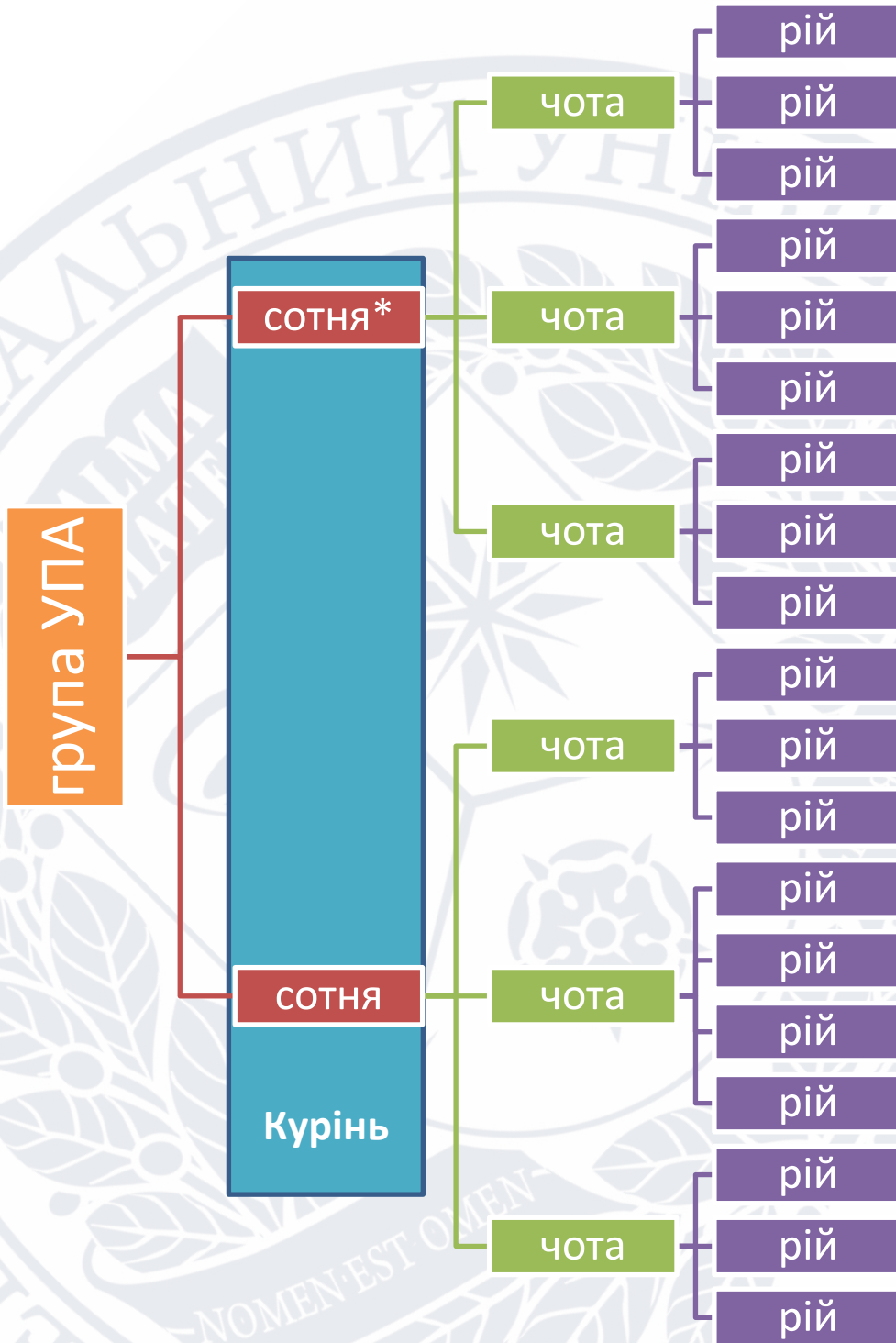
Джерело: Саківський І. Українська Повстанська Армія в картинках. Інфографіка. *Історична правда*. 14 жовтня 2016. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/58002667393d4/>

Додаток В. Схема організації Української повстанської армії

Додаток Г. Схема організації групи УПА

*До складу групи УПА могла належати різна кількість сотень.

Додаток Д. Функційні відзнаки старшини УПА

Функційні відзнаки УПА

Функційна система в УПА виникла через великий брак кваліфікованих старшин і підстаршин та вводитись для упорядкування старшинства в УПА.

У функційній системі кожен стрілець, який думів успішно командувати в бойових умовах, займав відповідну посаду, хоч і не мав для цього формальної підготовки чи відповідного військового звання.

Найближчою історичною аналогією може слугувати організаційна структура сотень самооборони під час подій зими 2013-2014 рр.

Функційні відзнаки УПА, прийняті наказом №3/44 Головного Військового Штабу УПА від 27.01.1944 року.

	Ройовий		Бучучижий сотні*
	Чотовий		Ад'ютант курінного**
	Сотенний		Головний командир УПА
	Курінний		
	Командир загону		
	Командир групи		
	Крайовий командир УПА		

* - жовті відзнаки носили тільки старшини, зафіксував шефа мотобри, інженера, мобілізуючи відділи мотобри, бучучижі

** - жовті відзнаки носили особливі підполковники курінних старшин (в історичній літературі це командир "Українська націоналістична", авторства С. Фрацулло)

Сотенний УПА з функційними відзнаками

Відзнака на коміріці: 30 з 6 (розміри в міліметрах)

Відзнака на рукаві була вдвічі більшою, ніж на коміріці

річ	чота	сотня	курінь	загін	група	край
8-14	~30-40	~120	~200-400	~1,3 тис	~2-5 тис	~10 тис
3-10	~30	~100	~400	~2 тис	~10 тис	~20 тис
	відділення взвод	рота	батальйон	полк	дивізія	корпус

-- середня чисельність, тис. - тисячі

Джерело: Саківський І. Українська Повстанська Армія в картинках.

Інфографіка. *Історична правда*. 14 жовтня 2016. URL:

<https://www.istpravda.com.ua/articles/58002667393d4/>